

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКИЙ КАТОЛИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

На правах рукопису,
остаточна версія

/Підпис студента/

ТОРОПЦЕВА Олексія Федоровича

**ОСОБЛИВОСТІ СЕКСУАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ,
СХИЛЬНИХ ДО СОЦІАЛЬНОЇ ТРИВОГИ**

Спеціальність 053 - Психологія

Магістерська робота на здобуття кваліфікації магістра

Кафедра клінічної психології

Науковий керівник

Єсип Мар'яна Зіновіївна,

доцент кафедри клінічної психології

УКУ, кандидат психологічних наук

/Підпис наукового керівника/

Вищий навчальний заклад «Український католицький університет»

Факультет наук про здоров'я

Кафедра клінічної психології

Пояснювальна записка

до магістерської роботи

магістр

(освітній ступінь)

на тему:

«Особливості сексуальної поведінки підлітків,
схильних до соціальної тривоги»

Виконав:

студент 6 курсу групи ЗПК 18/М

спеціальності 053 «Психологія»

Торопцев О.Ф.

Керівник: доцент кафедри клінічної

психології УКУ, кандидат психологічних наук

Єсип М. З.

Рецензент: доцент кафедри психології НПУ

імені М.П. Драгоманова, кандидат психологічних
наук

Кротенко В. І.

Львів – 2020

Вищий навчальний заклад «Український католицький університет»

Факультет наук про здоров'я
Кафедра клінічної психології

Освітній ступінь магістр

Спеціальність 053 Психологія

Освітня програма Клінічна психологія з основами когнітивно-поведінкової терапії

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

“ _____ ” _____ 20__ року

З А В Д А Н Н Я
НА ДИПЛОМНИЙ ПРОЕКТ (МАГІСТЕРСЬКУ РОБОТУ) СТУДЕНТУ

Торопцеву Олексію Федоровичу

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема проекту (роботи) Особливості сексуальної поведінки підлітків, схильних до соціальної тривоги

керівник проекту (роботи) Єсин Мар'яна Зіновіївна,
(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені Вченою Радою факультету від “ 2 ” листопада 2020р. № протоколу 1

2. Строк подання студентом проекту (роботи) _____

3. Вихідні дані до проекту (роботи)

У структуру роботи входить вступ, список скорочень, I, II, розділи, загальні висновки, список використаних джерел, додатки.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) Розкрити суть поняття «соціальна тривожність» як клініко-психологічного феномену у науковій літературі. Схарактеризувати причини виникнення соціальної тривожності у підлітковому віці. Визначити особливості сексуальної поведінки підлітків схильних до соціальної тривожності. Здійснити емпіричний аналіз особливостей сексуальної поведінки підлітків схильних до соціальної тривожності.

Студент

_____

(підпис)

Керівник проекту (роботи)

_____

(підпис)

Торопцев О.Ф.

(прізвище та ініціали)

Єсип М.З.

(прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ВИВЧЕННЯ АСПЕКТІВ СЕКСУАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ СХИЛЬНИХ ДО СОЦІАЛЬНОЇ ТРИВОГИ.....	8
1.1. Особливості сексуальної поведінки підлітків.....	8
1.2. Сутність поняття «соціальна тривога» як клініко-психологічний феномен у науковій літературі	19
1.3. Соціальна тривога у підлітковому віці. Причини виникнення.....	26
Висновок до першого розділу	32
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СЕКСУАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ СХИЛЬНИХ ДО СОЦІАЛЬНОЇ ТРИВОГИ.....	35
2.1. Організація емпіричного дослідження.....	35
2.2. Опис методик дослідження.....	37
2.3. Результати вивчення сексуальної поведінки підлітків із соціальною тривожністю.....	47
2.4. Аналіз результатів сексуальної поведінки підлітків не схильних до соціальної тривоги.....	59
Висновок до другого розділу.....	67
ВИСНОВКИ.....	71
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	76
ДОДАТКИ.....	85

ВСТУП

Актуальність дослідження. Питання соціалізації та психологізації особистості кожного члена громади, найбільш гостро постають в умовах нашого сьогодення, адже, буремні події в Україні змінюють хід історії, а тому, впливають як на країну в цілому так й на кожного громадянина зокрема. Особливої соціально-психологічної допомоги, потребують різні цільові групи, серед яких одне з провідних місць займають – підлітки схильні до соціальної тривожності. Наразі, у законодавчій базі Міністерства освіти і науки України, Всеукраїнського центру практичної психології та соціальної роботи обумовлено, що практичний психолог має здійснювати первинний та вторинний рівень профілактики проявів тривоги тобто корекцію з метою усунення відхилень у психофізичному та інтелектуальному розвитку і поведінці, схильності до тривожних розладів, тобто надання психолого-медико-соціальної допомоги підліткам. З цієї позиції виникає необхідність комплексного підходу до терапії тривожних розладів у підлітків, який включає в себе поряд з повноцінною фармакотерапією широкий спектр соціально-реабілітаційних заходів.

Соціальна тривожність погіршує якість життя особистості, знижує шанси на успішну соціальну реалізацію або взагалі виключає соціальні контакти. Крім того, соціальна тривожність є поштовхом до депресивних розладів особистості, що пов'язані з ризиком суїцидальної поведінки, схильності до хімічних залежностей.

Соціальна тривожність є однією із найбільш поширених форм тривожних розладів особистості, що виражається страхом бути незручним, осміяним, знеціненим в тій чи іншій ситуації соціальної взаємодії.

Найбільш сензитивним до актуалізації соціальної тривожності є підлітковий вік, що зумовлений соціальною ситуацією розвитку підлітка і новоутвореннями – міжособистісної і особистісної взаємодії.

Підлітковий вік – це період формування сексуального потягу, якому властиві недостатня диференційованість і підвищена збудливість, а також незавершеність статевої ідентифікації в психологічному сенсі. Тому під впливом ситуативних чинників тривожності легко можуть виникнути відхилення сексуальної поведінки.

Актуальність доводить й той факт, що тривалий час вивчення проблематики сексуальної поведінки підлітків було заборонено в психолого-педагогічних і соціологічних дослідженнях. Однак, соціальна гострота даної теми знову стимулювала звернення до неї науковців різних галузей психології, соціології, медицини. Незважаючи на явний інтерес до самої проблеми, підкреслимо, що сьогодні, гостро відчувається брак саме конкретних емпіричних даних, що характеризують особливості сексуальної поведінки підлітків схильних до соціальної тривожності. Враховуючи зазначене, нами буде здійснено дослідження, щодо сексуальної поведінки підлітків схильних до соціальної тривожності.

У науковій літературі проблема сексуальної поведінки підлітків схильних до соціальної тривожності має свою історію, вагомий внесок зробили дослідження західних психологів, зокрема P. Dzhanel, P. Hilbert, S. Khofman, D. Klark, та ін.

У вітчизняній психології феномен соціальної тривожності розглядали В. Астапов, В. Кисловська, В. Краснов, І. Нікітіна, Е. Новікова, А. Прихожан, А. Холмогорова та ін.

Зокрема в медицині різні аспекти проблеми поведінки підлітка вивчали (В. Бітенський, О. Годлевський, Н. Дмитрієва, П. Дупленко, А. Зайцев, Ц. Короленко, А. Личко, І. Лінський, І. П'ятницька, О. Чабан, П. Шабанов та ін.), психології (В. Александрова, Н. Апетик, Б. Братусь, Н. Бурмака, В. Гіндкін, Н. Завацька, В. Зав'ялов, О. Івашко, Т. Кириченко, Н. Курек, І. Лисенко, С. Цицарєв, Н. Максимова, Е. Меньшикова, М. Овчиннікова, Т. Теміров, О. Чередниченко та ін.). Питаннями діагностування займалися А. Александров, С. Кулаков, Л. Чупров, а питаннями корекції та профілактики І. Зайнишева, В. Курбатов, О. Личко, Н. Максимова, В. Оржеховська, О. Пилипенко та ін.

Значимими для нашого дослідження стали роботи науковців: R. Alberti, Dzh. Vilson, Н. Гаранян, Я. Евдокимова, А. Литвинова, А. Холмогорова та ін., які досліджували у своїх працях питання специфіки виникнення і проявів соціальної тривожності в підлітковому віці як реакції на загрозу зміни, відторгнення і втрати «я».

Отже, дослідженнями вищезазначених науковців мали моноаспективний характер сексуальної поведінки, але сучасний стан проблеми потребує подальшого

системного, комплексного вивчення особливостей феномену сексуальної поведінки підлітків схильних до соціальної тривожності.

Зокрема, питання сексуальної поведінки підлітків схильних до соціальної тривоги не стало предметом спеціального дослідження. Отже, актуальність, проблеми дослідження, теоретична і практична цінність, а також недостатня її розробленість зумовили вибір теми нашого дослідження: *«Особливості сексуальної поведінки підлітків схильних до соціальної тривоги»*.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити механізми сексуальної поведінки підлітків схильних до соціальної тривоги.

Гіпотеза дослідження: ми припускаємо, що наявність високого рівня соціальної тривоги у підлітків безпосередньо впливає на формування їх сексуальної поведінки.

Відповідно до мети означено **завдання дослідження:**

1. Розкрити суть поняття «соціальна тривожність» як клініко-психологічного феномену у науковій літературі.
2. Схарактеризувати причини виникнення соціальної тривожності у підлітковому віці.
3. Визначити особливості сексуальної поведінки підлітків схильних до соціальної тривожності.
4. Здійснити емпіричний аналіз особливостей сексуальної поведінки підлітків схильних до соціальної тривожності.

Об'єкт дослідження: сексуальна поведінка підлітків.

Предмет дослідження: особливості сексуальної поведінки підлітків схильних до соціальної тривоги.

Для досягнення мети та реалізації завдань дослідження використано такі методи дослідження:

- теоретичні: аналіз наукової літератури, наукових праць та їх узагальнення; синтез, порівняння й класифікація; системний аналіз;
- емпіричні: спостереження, опитування, за стандартизованими та авторськими діагностиками:

1. Багатомірна оцінка дитячої тривожності (БОДТ).

2. Опитувальник соціальної тривоги і соціофобії О. Сагалакової.
3. Установки до сексу (Н. Aizenk).
4. Опитувальник «Шкала любові і симпатій» (З. Рубін, модифікація Л. Гозман, Ю. Альошина).
5. 16-тифакторний особистісний опитувальник R. Kettel (Sixteen Personality Factor Questionnaire, 16PF).

– статистичні: методи математичної статистики для опрацювання результатів експериментальної роботи, визначення кількісних змін окремих показників дослідження.

Наукова новизна полягає в тому, що об'єктивність отриманих даних забезпечується комплексом використаних методик й методами математичної обробки.

Практичне значення: головні положення даної освітньо-кваліфікаційної роботи можуть основою бути підґрунтям для подальших наукових досліджень у сфері клінічної та практичної психологічної роботи, теоретичні та практичні нароби стануть у нагоді практичним психологам, педагогам, соціальним педагогам у галузі профілактичної роботи з неповнолітніми, у яких зафіксована соціальна тривожність.

Отримані емпіричні дані та сформульовані висновки можуть бути використані при викладанні курсів для студентів ВНЗ «Вікова психологія», «Психологічна служба в системі освіти», «Психологічна експертиза в різних галузях», «Психологічне консультування», «Психопрофілактика», «Патопсихологія».

Експериментальна база дослідження: дослідження проводилось на базі Київського закладу загальної середньої освіти №128. Вибірку склали 70 підлітків 13-16 років, з них 35 хлопців та 35 дівчат в період з 2019-2020 рр.

Структура та обсяг роботи. Освітньо-кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаної літератури (86 найменувань, з них 44 англійською мовою). Загальний обсяг роботи 92 сторінки, із них 70 сторінок основного тексту. Робота містить 8 таблиць, 8 рисунків та один додаток.

РОЗДІЛ I. ВИВЧЕННЯ АСПЕКТІВ СЕКСУАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ СХИЛЬНИХ ДО СОЦІАЛЬНОЇ ТРИВОГИ

1.1. Особливості сексуальної поведінки підлітків

Найчастіше в період статевого дозрівання підлітки зіштовхуються з проблемами, які пов'язані із турботою про зміни зовнішності, реакціями на менархе (початок регулярних менструацій) і еякулярхе (початок еякуляцій, перше виверження), з раннім або пізнім статевим дозріванням [22], з відношенням до гендерної та вікової ролям [23], з порушеннями харчової поведінки [25], з відношенням до мастурбації [15] і багатьма іншими.

У традиційних суспільствах дорослі завжди ставилися з особливою увагою і турботою до людини на цьому перехідному етапі, супроводжуючи і інформуючи її про зміни, що відбуваються. Перехід з однієї вікової стадії в іншу зазвичай оформлявся відповідно до звичаїв, традицій, які були спрямовані на формування у хлопчиків маскулінності, а у дівчаток - фемінінності. У міру дорослішання дитини культура за допомогою спеціальних обрядів і ритуалів привласнювала їй новий гендерно віковий статус [22].

Шведська дослідниця підліткової сексуальності Hizzella Khelmius вважає, що взаємодія біологічних і соціальних факторів робить підлітковий період найбільш критичним етапом в психосексуальному і соціосексуальному розвитку людини. Молоді люди повинні заново переосмислити свою Я-концепцію в світлі нових відчуттів, вражень, знань про себе і нових очікувань, оцінок з боку оточення і суспільства. Розвиток вторинних статевих ознак позначає для самого підлітка і для його оточення, що дитинство залишилося позаду. Навколишні люди починають ставитися до молодої людини інакше, ніж раніше, приписуючи йому або їй сексуальні можливості, наявність сексуального досвіду і сексуальних інтересів.

Н. Khelmius підкреслює, що в підліткові роки сексуальність не так «проривається» з біологічно необхідною неминучістю, скільки заучується через взаємодію з оточенням. Для молодої людини підлітковий період є тим часом, коли він або вона відповідно до

очікувань оточення повинні інтегрувати сексуальність в свою особистість і своє особисте життя. Молоді люди повинні навчитися вкладати в свої сексуальні дії той сенс і ті цінності, які відповідають панівним в даному суспільстві уявленням про сексуальності та сексуальних діях [22].

У сучасному суспільстві немає нічого, що повністю відповідало б обрядам переходу і ініціації дівчаток і хлопчиків. Сучасна культура сфокусована на гендерно-нейтральних віхах дорослішання: отриманні паспорта, закінчення школи, вступ до вузу або на роботу. Підлітки змушені створювати власні ритуали ініціації. Найпомітнішим з них є сексуальний дебют. Різні автори відзначають, що втрата невинності багатьма підлітками розглядається як спосіб набуття статусу дорослого в середовищі однолітків і самостійності від старших, перш за все від батьків [22]. При цьому частіше підлітки готові до сексуальної активності фізично, але не емоційно.

Однак сексуальна взаємодія передбачає вміння вчитися, планувати, прогнозувати. Сексуальний досвід може бути пов'язаний з багатьма ризикованими подіями, включаючи здорові відносини (наприклад, почуття близькості з іншою людиною, фізичну насолоду, вивчення самого себе) і нездорові відносини (наприклад, небажана вагітність, примус до неприйнятних сексуальних дій). Як підкреслюють дослідники, в результаті сексуальна активність підлітків, в основі якої часто виявляються навіть і не сексуальні мотиви, навантажує процес інтеграції сексуальності в особистість, що розвиває додатковими ризиками виникнення не тільки небажаних вагітностей, зараження захворюваннями, що передаються статевим шляхом та ВІЛ-інфекцією [15; 22], а й ризиком отримання емоційних травм [22].

Відповідно до розробленої у вітчизняній сексології концепції психосексуального розвитку [37] початок етапу формування сексуальних орієнтацій і переваг (сексуальних ролей, сексуальних експектацій, сексуальних стереотипів і т.д.), які оформляються в сексуальні сценарії, відносять до пубертатного періоду [22]. Цей період психосексуального розвитку триває від 10-12 до 26 років і закінчується переходом в період зрілої сексуальності, для якого характерно початок регулярного статевого життя з постійним партнером. В оформленні та закріпленні сексуальних орієнтацій і переваг умовно виділяють три стадії:

- 1) формування платонічного (романтичного) лібідо;
- 2) формування еротичного лібідо;
- 3) формування сексуального лібідо.

Їх виділення вказує на специфічні досвід і навички, які підліток набуває і переживає на цьому етапі. Проходження кожної стадії передбачає: а) вироблення цілей і уявлень (планування) і б) відповідне відпрацювання навик на практиці і закріплення їх (реалізація) [22].

У структурі чинників, що формують здоров'я молоді, особливо підліткового віку, велике значення має такий фактор, як поведінка. У підлітковий період формуються основи способу життя, стиль поведінки, які в подальшому будуть визначати фізичне і психічне здоров'я. Поведінка підлітка може бути як позитивною, спрямованою на збереження і зміцнення здоров'я, так і негативною, спрямованою на його руйнування.

Вивчення сексуальної поведінки підлітків має важливе значення в зв'язку зі збільшенням числа сексуально активних підлітків у всьому світі. Сексуальна активність - природна частина дорослішання, підлітковий вік характеризується інтенсивним статевим дозріванням, пробудженням сексуального інтересу, придбанням сексуального досвіду [12; 14].

Тривалий час вивчення проблематики сексуальної поведінки підлітків було табуйованим в психолого-педагогічних і соціологічних дослідженнях, проте соціальна гострота даної теми знову стимулювала звернення до неї психологів, медиків, соціологів, педагогів (Т. Гурко, А. Касаткін, В. Ковальова, С. Коң, А. Собкін, В. Кузнецова). Незважаючи на очевидний інтерес до самої проблеми, сьогодні, як і раніше гостро відчувається брак саме конкретних емпіричних даних, що характеризують особливості сексуальної поведінки в підлітковій субкультурі. Тим часом обговорення сексуальної поведінки в підлітковому віці виступає на передній план, оскільки настанням пубертатного періоду власне і визначається початок підліткового віку, як своєрідного вікового етапу соціального розвитку. Таким чином, особливості сексуальної поведінки характеризують істотні моменти самого періоду і, отже, своєрідності підліткової субкультури.

Незважаючи на соціокультурні зрушення, пов'язані, зокрема, зі скасуванням табу на трансляцію еротичних сцен і сюжетів в ЗМІ, більшість сучасних учнів утримує соціальну норму, що обмежує вступ у сексуальні контакти на всьому протязі шкільного періоду. І в той же час існує чітка тенденція переоцінки підлітками вікової заборонної норми в міру їх дорослішання, що виражається в зниженні «безумовності» норми і супроводжується зростанням психологічної напруги. При цьому свою «безумовність» заборонна норма втрачає, як правило, не через порушення підлітком культурного заборони, а внаслідок зниження значущості її власне вікового сенсу.

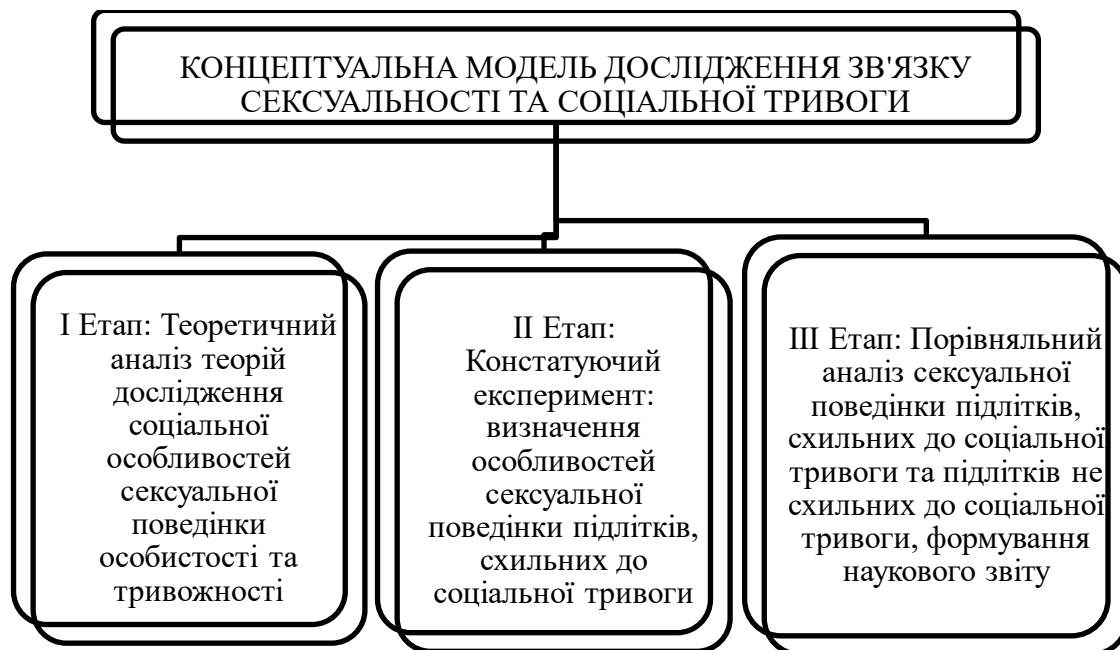
Найбільш поширеними стратегіями у взаєминах підлітка з батьками з питань, пов'язаних з сексом, є стратегії «приховування» і «уникнення». При цьому якщо на початкових етапах підліткового віку учні вважають за краще дотримуватися стратегії «приховування», то в міру дорослішання дана тема стає менш табуованою, проте характер спілкування в сім'ї не стає більш відкритим, і підлітки переходять до стратегії «уникнення» («ці теми ми не обговорюємо»).

Підліток змушений займатися «самоосвітою» в питаннях, пов'язаних з сексом, і основними джерелами інформації для нього в даному випадку виявляються телебачення, реклама, друзі. Це дає підставу зробити висновок про те, що більшість сучасних школярів не мають можливості отримувати необхідні знання про сексуальні стосунки в адекватній, відповідній за їх віком та освітою формі.

Кожен десятий підліток з тих, хто веде статеве життя, не використовує засобів контрацепції, проте інші (і таких переважна більшість) користуються контрацептивами «постійно» або «від випадку до випадку». Формування у підлітка установок на використання засобів контрацепції безпосередньо залежить від цілого комплексу соціально-стратифікаційних факторів, таких, як матеріальна забезпеченість, освіта батьків, повнота / неповнота сім'ї. Отже, установки учнів щодо «безпечного сексу» формуються саме в сім'ї і обумовлюються соціальним статусом сім'ї. При цьому характерно, що в мотивації використання підлітками контрацептивів простежуються також чіткі гендерні відмінності: юнаки обумовлюють їх використання побоюванням заразитися хворобами, що передаються статевим шляхом, а дівчата - боязню небажаної вагітності.

Ранній початок статевого життя, особливо якщо воно не захищене ефективною контрацепцією, може мати серйозні коротко - і довгострокові наслідки для здоров'я підлітків. Згідно з результатами дослідження «Поведінка дітей шкільного віку у випадку охорони здоров'я» («Health Behaviour in School-aged Children, HBSC»), зниження віку сексуального дебюту в останні роки сповільнився в індустріально розвинених країнах. Разом з тим, дослідження показало, що скорочується гендерний розрив і дівчатка поступово «наздоганяють» за цим показником хлопчиків. Також було підтверджено, що раннє статеве життя пов'язане, як правило, з іншими ризиками - курінням (особливо серед дівчаток), вживанням алкоголю, наркотиків, частим проведенням вечорів поза домом. Більш того, простежується зв'язок між раннім сексуальним дебютом і підвищеною частотою психосоматичних скарг серед юнаків і менш здоровим способом життя серед дівчат [62].

Отже, для забезпечення науково-методичного підходу організації емпіричного дослідження нами була складена наступна концептуальна модель:

Рисунок 1.1. Концептуальна модель дослідження зв'язку сексуальності та соціальної тривоги

Таким чином, аналізуючи причини сексуальної поведінки підлітків, варто мати на увазі, що часто вже не стільки пробудження сексуальності є вирішальним фактором

вступу в сексуальні відносини, скільки прагнення орієнтованого на ровесників підлітка втамувати спрагу прихильності. І чим менше особистісно зрілий підліток, тим вище ймовірність того, що прагнення до прихильності знайде у нього сексуальне вираження.

1.2. Сутність поняття «соціальна тривога» як клініко-психологічний феномен у науковій літературі

Проблема тривоги та тривожності займає особливе місце у сучасному науковому знанні. Знайдеться не так багато таких психологічних явищ, значення яких одночасно оцінюється і надзвичайно високо і достатньо вузько, навіть функціонально. З однієї сторони, це «центральна проблема сучасної цивілізації» (R. Mei, Ye. Erikson), найважливіша характеристика нашого часу: їй надається значення основного «життєвого переживання сучасності» (F. Notvald, V. Khovland) [30]. Тому не дивно, що цій проблемі присвячена велика кількість досліджень, причому не тільки у психології та психіатрії, але й в біохімії, фізіології, філософії та соціології.

Жодна з психологічних проблем не проходила стільки етапів спаду та підйому у своєму вивченні, як проблема тривоги. Якщо у 1927 році у науковому журналі *Psychological Abstracts* наводилось всього 3 статті, то у 1960 – вже 222, а у 1995 – більше 600. У російській психології період активних досліджень тривожності проходив з 1970 і до початку 1990 років.

У психології проблемою тривожності займалися такі вчені як: В. Астапов, В. Суворова, А. Андрєєва, Д. Фельдштейн, В. Кисловська, Л. Ханіна, С. Озерова, Е. Новікова, А. Прихожан й багато ін. Серед зарубіжних авторів можна відзначити Z. Freid, K. Khorni, H. Sallivan, Ch. Spilberh, Teilor, R. Mei [1; 5; 20].

Всі вони відзначали, що тривожність, як правило, не є стійкою рисою характеру, але саме з дитинства високий рівень тривожності закріплюється й стає рисою особистості, що природно створює загрозу в подальшому її психічному розвитку. Однак, з дитинства високий рівень тривожності закріплюється й стає рисою особистості, що природно створює загрозу в подальшому психічному розвитку особистості.

У психологічній літературі, можна зустріти різні визначення поняття тривожності, хоча більшість дослідників сходяться у визнанні необхідності розглядати його диференційовано як ситуативне явище і як особистісну характеристику з урахуванням перехідного стану і його динаміки.

За А. Прихожан «Тривожність – це «переживання емоційного дискомфорту, пов'язане з очікуванням неблагополуччя, з передчуттям небезпеки, яка загрожує» [30, с.3]. Розрізняють тривожність як емоційний стан і як стійку властивість, рису особистості або темпераменту. На думку А. Прихожан – тривога – це емоційний стан, а тривожність – особистісне утворення. Згідно її точки зору, певний рівень тривожності в нормі властивий всім людям і є необхідним для оптимального пристосування людини до дійсності. Наявність тривожності як стійкого утворення – свідчення порушень в особистісному розвитку, що перешкоджає нормальному розвитку, діяльності, спілкуванню. Тривожність розглядається як емоційно-особистісне утворення, яке має когнітивний, емоційний і операціональний аспекти [30].

За визначенням Л. Обухової: «Тривожність – це стійка або ситуативна властивість, яка проявляється в стані підвищеного занепокоєння, відчуття страху і тривоги в специфічних соціальних ситуаціях». Широке поширення отримало в останні роки використання в психологічних дослідженнях диференційованого визначення двох видів тривожності: «тривожність характеру» і «ситуаційна тривожність».

Сучасні дослідження тривожності спрямовані на розходження ситуативної тривожності, пов'язаної з конкретною зовнішньою ситуацією, і особистісної тривожності, що є стабільною властивістю особистості, а також на розробку методів аналізу тривожності, як результату взаємодії особистості і її оточення.

Аналіз літератури останнього років дозволяє розглядати тривожність із різних точок зору, що допускають твердження про те, що підвищена тривожність виникає й реалізується в результаті складної взаємодії когнітивних, афективних і поведінкових реакцій, спровокованих впливом на людину різних стресів.

На психологічному рівні тривожність відчувається як напруження, стурбованість, нервозність, і переживається у вигляді почуття невизначеності, безпомічності, безсилля, незахищеності, самотності, неможливості прийняти рішення

та ін. На фізіологічному рівні реакції тривожності виявляються у посиленні серцебиття, зростанні частоти дихання, збільшенні хвилинного об'єму циркуляції крові, підвищенні артеріального тиску, зростанні загальної збудливості, зниження порогів чутливості, коли раніше нейтральні стимули набувають негативне емоційне зафарбування.

До різновидів тривожності можна віднести, такі, як:

- стійка тривожність у будь-якій сфері (шкільна, міжособистісна, екологічна, тестова, комп'ютерна, та ін.) – її прийнято позначати як специфічну.

- загальна, генералізована тривожність, яка вільно змінює об'єкти в залежності від зміни їх значущості для людини. В даних випадках специфічна тривожність є лише формою вираження загальної [25, с. 232-241].

Виділяють 2 основні категорії тривожності (За А. Прихожан):

- 1) відкрита – яка свідомо переживається і виявляється у поведінці і діяльності у виді стану тривоги;

- 2) прихована – у різному ступені неусвідомлена, яка виявляється або надмірним спокоєм, нечутливістю до реального неблагополуччя і навіть запереченням його або опосередкованим шляхом через специфічні способи поведінки [30].

Тривожність не виступає початково негативною рисою. Певний рівень тривожності – природна й обов'язкова особливість активної особистості. При цьому існує оптимальний індивідуальний рівень «корисної тривоги». Низька тривожність, навпаки, вимагає підвищення уваги до мотивів діяльності і підвищення почуття відповідальності. Але іноді дуже низька тривожність є результатом активного витіснення особистістю високої тривоги з метою показати себе в «кращому світлі».

З точки зору диференціальної психології (В. Небиліцин), тривожність як особистісна особливість має природну основу у вигляді особливостей прояву слабкої нервової системи. Крім того, високотривожним людям властива інертність нервових процесів і переважання гальмування над збудженням. У цьому ж руслі пояснює тривожність анатомо-фізіологічна теорія емоцій Dzh. Hrei. Dzh. Hrei виділяв три мозкові системи, які визначають появу трьох основних груп емоцій: тривожності, радості-щастя й жаху-гніву [5, с. 62-70].

Дослідження тривоги пов'язані з вивченням їх кореляції успішністю з діяльності, ефективністю спілкування, генезису особистісної тривожності, способами корекції. Серед можливих причин тривоги виділяють як фізіологічні чинники – особливості нервової системи (підвищена сенситивність, особливості темпераменту), так і індивідуальні особистісні чинники умов виховання, вплив середовища.

R. Kettell та I. Sheier в результаті вивчення факторів впливу на особистісну тривогу, прийшли до висновку, що вплив середовища виступає вагомим фактором, ніж фактори наслідування. До об'єктивних чинників виникнення тривоги у дорослої особистості відносять: несприятливий соціально-психологічний клімат колективу, в якому знаходиться індивід; перевантаження і постійне напруження; низький соціальний статус; невизначеність ситуації; одноманітність ситуації.

У парадигмі біхевіористської психології тривога, власне, як і інші особистісні та поведінкові реакції, розглядаються з точки зору наučіння. З точки зору соціальної теорії наučіння, суб'єкт навчається внутрішньої реакції тривожності, імітуючи тривожні реакції своїх батьків. Соціальна природа людини пояснює те, що первинно нейтральні стимули можуть через підкріплення і наučіння ставати емоціогенними і набувати викликати тривогу.

У психології виділяють кілька видів тривоги, але найчастіше зустрічаються соціальна тривога (соціальна фобія). Дослідженням феномену соціальної тривоги, займалися чимало дослідників в зарубіжній клінічній психології. Під терміном соціальної тривоги прийнято розуміти тривогу, яка проявляється у різних ситуаціях соціальної взаємодії. Це поняття досить широке й включає в себе цілий ряд явищ – від найбільш пом'якшеної форми – сором'язливості, до такого психічного розладу як соціальна фобія.

Термін «соціальна фобія» (*phobie des situations sociales*) був вперше запропонований Р. Dzhanel в 1903 році [64, с.314]. Як окрема форма фобій соціальна тривога була вперше ідентифікована в кінці 1960-х років, а як окремий розлад з'явилася в третьому виданні DSM. У DSM-I й DSM-II всі фобії входили в одну групу, в основі такої класифікації лежало психоаналітичне уявлення про те, що всі фобії являються результатом пригнічених інстинктивних потягів особистості.

Соціальна фобія була виділена в якості окремої діагностичної категорії в МКБ 10-го перегляду. До цього часу цей розлад помилково вважалося вкрай мало поширеним. У 1985 М. Liebovits та Dzhei. Norman та ін., назвали соціальну фобію «тривожним розладом [68, с.731].

Під цим терміном розуміють «виражений і стійкий страх соціальної ситуації, в якій людина опиняється із незнайомими їй людьми або можливою їх оцінкою. Особи, які страждають соціальною фобією, можуть відчувати страх перед однією або двома соціальними ситуаціями або ж відчувати страх перед більшою частиною соціальних контактів з оточуючими.

Під терміном «соціальна тривога» мають на увазі саме соціальну фобію, як зазначено у робочій групі DSM-IV по тривожним розладам. Саме у робочій групі DSM-IV запропоновано замінити назву соціальної фобії на соціальний тривожний розлад (соціальна тривога), щоб підкреслити серйозність цієї проблеми. Таку позицію висловлюють ряд дослідників (В. Краснов, І. Нікітіна, А. Холмогорова та ін.), називаючи соціальну тривогу актуалізацією психастенічних рис в рамках невротичних розладів або, частіше, на початкових етапах депресії, де тривожні афективні компоненти залишаються домінуючими» [24, с.33].

Таким чином, можна виділити дві позиції дослідників і, відповідно, два напрямки вивчення соціальної тривоги:

- 1) соціальна тривожність як симптом різних розладів;
- 2) соціальна тривога (соціальна фобія) як окрема нозологічна одиниця.

Пізніше поняття «соціальна тривога» було доповнене експериментальним підтвердженням й перенесене в психологічну практику у вигляді заснованих моделей. Розглянемо їх детальніше.

І. Модель самопрезентації. Ця модель була запропонована В. Schlenker і М. Leary в 1982 році. У даному аспекті соціальну тривогу пов'язують, в першу чергу, з недоліком соціальних навичок й негативною самооцінкою. Дана модель претендує на пояснення страху соціальних ситуацій у людей з низьким рівнем соціальних навичок й низькою самооцінкою. Відповідно до цієї моделі, люди відчувають тривогу в соціальних ситуаціях лише при збігу двох умов:

- 1) високої мотивації справити певне враження на оточуючих;
- 2) наявності сумнівів в тому, що цього можна досягти [78, с.641].

Автори моделі наполягають на визначенні, що іноді люди прагнуть зробити несприятливе соціально небажане враження на інших людей (наприклад, стають менш компетентними для того, щоб уникнути відповідальності, або безпорадними, щоб отримати підтримку). У той же час, іноді такі люди відчують тривогу у соціальних ситуаціях, хоча знають, що їх оцінюють позитивно, і вони виробляють досить гарне враження. Тривога пов'язана у такому випадку із їх переконанням, для досягнення поставленої ними мети у виконанні певної ролі (наприклад, підліток на першому побаченні).

R. Vaumeister й D. Tice переконливо довели, що соціальна тривога є природним наслідком стурбованості відносинами з іншими людьми. Так, наприклад, одна частина людей може потребувати схвалення більше інших (їх мотивація справити потрібне враження вкрай високе), тоді як інші тривожаться через те, що вони оцінюють себе негативно (і сумніваються в тому, що їм вдасться справити потрібне враження) [44, с.165].

Ряд положень моделі самопрезентації отримали емпіричне підтвердження: так, наприклад, під час проведення експериментів люди з високою соціальною тривогою були більше стурбовані тим, чи відповідають вони стандартам оточуючих, ніж своїм власним, при тому, що вони не вважали, що справлять на інших гірше враження, тоді як люди з низькою соціальною тривожністю вважали, що вони справлять на інших краще враження [76, с.79].

Як бачимо, R. Vaumeister і D. Tice [44, с.165] переконливо довели, що соціальна тривога є природним наслідком стурбованості відносинами з іншими людьми.

II. Біхевіоральна модель передбачає соціальну тривогу, що розвивається внаслідок травматичних подій у соціальній сфері особистості. Це підтвердив у своєму емпіричному дослідженні R. Townsley [80, с.41]. Його пацієнти із соціальною тривогою згадали про свої травматичні події, що передували їх захворюванню, тоді як в контрольній групі про подібні події згадали менше респондентів.

Припущення про те, що соціальної тривожності можна навчитися, лише спостерігаючи за подібною поведінкою досліджували вчені на прикладі мавп [54, с.17]. Вони виявили, що нащадки соціально тривожних мавп теж схильні поводитися подібним чином й припустили, що в цих випадках має місце взаємодія генетичних факторів та соціальної поведінки. В цілому необхідно відзначити, що ще недостатньо даних на користь цієї теорії.

1. Модель схильності передбачає, що у людини існує певна схильність, яка вироблена у ході еволюції до того, щоб відчувати страх по відношенню до об'єктів, які визвали цей страх у їх попередників.

D. Barlow вважає, що в більшості випадків подібні страхи не яскраво виражені, а соціальні фобії розвиваються лише у випадках виробленої поведінкової загальмованості. Поведінкова загальмованість може бути також й результатом навчання в сім'ї, де виражений гіперконтроль та пригнічується ініціатива дитини [43, с.99].

2. Модель дефіциту соціальних навичок – це ще одна теорія в рамках біхевіорального підходу, що одержала широке поширення для пояснення соціальної тривоги. Згідно цієї моделі в етіології виникнення соціальної тривоги велика роль належить несформованим соціальним навичкам (наприклад, невпевненість в контактах з протилежною статтю) [52, с.221].

III. Еволюційна модель пояснює соціальну тривогу з точки зору завдання адаптації до навколишнього середовища. Еволюційний підхід пропонує наступну модель соціальної тривоги: людство як вид існує в групах, організованих за принципом ієрархії. Належність до соціальної групи сприяє адаптації, тоді як виняток з групи робить малоімовірним для індивіда можливість вижити і передати свої гени. Ієрархія в групах полегшує життя їх членам, знижуючи ймовірність конкуренції за їжу і статевих партнерів, а також агресії членів по відношенню один до одного.

Тривога є адаптивною функцією, яка забезпечує безпеку і активацію реакції «боротьби або втечі». R. Nesse стверджує, що, хоча соціальна тривога є джерелом страждань і обмежень для конкретного індивіда, вона має адаптивну функцію для репродуктивного успіху [72, с.398].

P. Gilbert, ґрунтуючись на аналізі різних форм групового життя та його зв'язку з репродуктивним успіхом, вперше застосували положення еволюційного підходу щодо соціальної тривоги. Як стверджує P. Gilbert, люди можуть конкурувати всередині групи за ресурси і статевих партнерів [55, с.399].

Дана модель претендує на те, щоб пояснити широке поширення соціальної тривоги, а також на те, чому соціальні ситуації видаються настільки страшними, незважаючи на дуже малу загрозу фізичної безпеки, і чому люди продовжують її відчувати, навіть усвідомлюючи її абсурдність, і незважаючи на спроби її контролювати.

Таким чином, в рамках еволюційного підходу, соціальна тривога є невід'ємною частиною суспільного життя. Така модель допомагає регулювати групове життя, знижує ймовірність агресії, а на індивідуальному рівні допомагає людині виробити певні моделі поведінки і розвивати саморегуляцію.

IV. Інтернаціональна модель розкриває аспекти соціальної тривоги з точки зору розладу у людини інтерперсональної сфери. Основні симптоми цього розладу виникають при контакті з іншими людьми. В основі цієї моделі лежить припущення, що гарні соціальні відносини пов'язані із психічним благополуччям, тоді як незадовільні – сприяють виникненню і розвитку різного роду розладів. Відповідно до цієї концепції, ми очікуємо з боку інших людей такого самого ставлення, яке зустрічали в нашому минулому досвіді, і повторюємо ті поведінкові форми, яким навчилися у результаті минулих подій. Крім того, наша поведінка впливає на оточуючих таким чином, що підтверджує наші очікування і припущення. Таким чином, люди, які очікують позитивної відповіді від оточуючих, вибирають ті типи соціальної поведінки, що викличуть сприятливу реакцію.

Дослідження N. Heinrichs переконливо показали, як соціальна тривога впливає на інтерперсональні відносини, і, навпаки – як відносини створюють і підтримують соціальну тривогу [58, с.120].

V. Когнітивні моделі соціальної тривоги представлені D. Clark, A. Wells і R. Rapee, R. Heimberg, які надають особливого значення процесам уваги. Модель D. Clark і A. Wells, базується на ролі уваги, спрямованої на себе, тобто використання своїх

внутрішніх відчуттів для створення негативного уявлення про себе. В результаті раннього досвіду у пацієнтів із соціальною тривогою формуються певні переконання щодо себе та навколишнього світу: (наприклад: «я повинен говорити завжди впевнено і цікаво», «якщо я видам свою тривогу, люди подумають, що я дурний», «я непривабливий») [51, с.69].

Модель R. Rapee і R. Heimberg акцентує роль на внутрішніх та зовнішніх сигналах. Згідно з цією моделлю в дитинстві батьки пацієнтів із соціальною тривогою підкріплювали у своїх дітях те, що вони (пацієнти) не здатні справлятися зі складними соціальними ситуаціями, а також в тому, що оцінки оточуючих мають велике значення. Таким чином, пацієнти виробляли такі переконання: люди дуже критичні; бути добре оціненим оточуючими вкрай важливо. Переконані в тому, що оцінка оточуючих вкрай важлива, пацієнт із соціальною тривожністю намагається зрозуміти, яким їхнім очікуванням він відповідає. Як бачимо, увага пацієнтів із соціальною тривогою фокусується на зовнішній загрозі соціальної сфери, що викликає у них тривогу про власну поведінку. До подібного розподілу уваги може приєднатися й дефіцит соціальних навичок, що сформувався внаслідок уникнення соціальних ситуацій [51, с.71].

Таким чином, аналіз наукової літератури з проблеми дослідження показав, що існує безліч точок зору на визначення і походження стану соціальної тривоги. Майже всі автори сходяться на думці, що виникнення соціальної тривоги пов'язане з неприємними відчуттями: занепокоєнням, невпевненістю в собі, негативним минулим досвідом.

Нами було з'ясовано, що тривожність це психологічний стан переживання тривоги, при якому людина відчуває себе дискомфортно, а тому прагне, якомога швидше позбутися від цього почуття. Під соціальною тривогою розуміємо соціальну фобію, що є тривожним психічним розладом й характеризується станом тривоги, яка виникає у певній ситуації соціальної взаємодії.

1.3. Соціальна тривога у підлітковому віці. Причини виникнення

Л. Виготський зазначав, що підлітковий вік – історична період, особливості перебігу якого помітно варіюються в залежності від рівня розвитку суспільства [11]. Говорячи про психологічні особливості сучасних підлітків, Д. І. Фельдштейн писав: «Зміни в соціально-економічному житті обумовлюють якісні відмінності соціально обумовлених процесів формування свідомості, самосвідомості, особистісного становлення зростаючих людей» [40, с. 143]. Соціальні умови переломлюються через внутрішні, визначають формування і прояв особистісних властивостей (в тому числі і тривожності) в конкретні історичні періоди. Особистісні особливості підлітків та найближчого оточення, перш за все - батьків, виступають в якості психологічних детермінант формування і прояву тривожності в підлітковому віці.

За різними даними [21] від 3 до 12% людей у всьому світі страждає від соціальних страхів, соціальної тривоги або надмірної сором'язливості. Соціальна тривога погіршує якість життя особистості, знижує шанси на успішну соціальну реалізацію або взагалі виключає соціальні контакти. Крім того, соціальна тривога і соціальні страхи є коморбідними до депресивних розладів, що пов'язано з ризиком суїцидальної поведінки, до хімічних залежностей тощо [46].

За даними О. Сагалакової, соціальна тривога є однією з найбільш поширених форм тривожних розладів [36] і виражається в страху бути незручним, осміяним, знеціненим, розкритикованим в тій чи іншій ситуації соціальної взаємодії.

Найбільш сензитивним до актуалізації (формування) соціальних страхів і тривоги є підлітковий вік, що зумовлено соціальною ситуацією розвитку підлітка і тими новоутвореннями, які на цей період перебувають в стадії формування - соціальної (міжособистісної) і особистісної рефлексії [39]. Причому, соціальні страхи можуть мати різну ступінь вираженості – від субклінічних (сором'язливості, сором'язливості, невпевненості в собі тощо) до відверто клінічних форм, відображених у відповідних рубрикації МКХ-10 (F42).

Слід зазначити, що в сучасній літературі [36, 73] спостерігається дефінітивна розмитість поняття «соціальна тривога», яке часто стає еквівалентним з поняттям «соціофобія», «соціальний страх», «агорофобія», «сором'язливість» тощо. Такий факт обумовлюється як змішанням в популяції субклінічних і клінічних форм тривоги, так і

різного ступеню включеності в її структуру – тривога може розглядатися людиною як особливості свого характеру (від нього не втечеш), так і як новоутворення (звичка, нав'язливість, хвороба і т.п.).

Крім того, підліткова соціальна тривога недостатньо досліджена, тому що віддавалася на відкуп медико - психологічним і психіатричним дослідженням [13; 39]. Подібна ситуація ускладнює аналіз феномену соціальної тривоги в рамках педагогічної та вікової психології. Разом з тим, саме в підлітковому віці найбільш високі ризики формування різних девіацій розвитку (психосоціального і психосексуального), пов'язаних з труднощами або порушеннями соціальної комунікації.

Соціальна тривога є поширеною в підлітковому середовищі, так за даними вітчизняного дослідника Л. Стукан [39] у 25,8% обстежених школярів-підлітків було виявлено субклінічний рівень соціофобії. А серед студентської молоді соціальні страхи зустрічаються у 48% дівчат і 35% юнаків [13].

J. Maltby, L. Day, A. Macaskil [73, с. 661] до соціальної тривожності відносять такі феномени як сором, збентеження, соромливість, страхи. Соціально-тривожним розладом (соціофобією) на їхню думку, є екстремальна форма соціальної тривожності. Таким чином, автори вважають соціальну тривожність - субклінічною формою соціофобічного розладу.

Соціальні фобії були виділені як окрема форма фобій в 60-х роках ХХ століття, хоча вказівки на подібного роду психологічні проблеми були предметом обговорення ще задовго до цього [73]. В даний час соціальні страхи включені в МКХ-10 як «соціальна фобія» (F40.1) і в американську класифікацію психічних розладів (DSM-IV) як «специфічна соціальна фобія» і «генералізована фобія».

Ряд авторів [73] розділяє концепти «соціофобія» і «соціальна тривожність». Соціофобія розглядається як страх і тривожність через те, що за людиною спостерігають (розглядають) інші люди або страх вчиняти будь-які дії (робити доповідь, їсти, пити, відвідувати громадський туалет і т.п.) в присутності інших людей. Соціальна тривога – це страх перед соціальною взаємодією з іншими людьми, боязнь бути погано оціненим, розкритикованим, засудженим. Фактично, соціальна фобія, яка розглядається авторами як синонім агорофобії – це відчуття небезпеки, уразливості при контактах з

іншими людьми поза індивідуальною зоною безпеки і комфорту, а соціальна тривога – страх постати в невідгядному світлі, бути негативно оціненим.

Thomas [73] пропонує розглядати поняття «соціальна тривога» як більш широке, ніж «соціальна фобія». Така відмінність, згідно з автором, необхідна в силу низки причин: по-перше, багато зловживають терміном соціофобія, використовуючи його для опису інших тривожних розладів, по-друге, змішування понять різних фобій знижує ефективність допомоги як людям з соціальної тривоги, так і людям з «справжніми» фобіями; по-третє, соціальна тривога зачіпає життя людини в цілому, тому що пов'язана зі страхом перед соціальними контактами і подіями.

Ймовірно, різниця між соціофобією і соціальної тривоги може бути визначена, по-перше, за ступенем вираженості розладу – соціальна тривога має менш виражений характер (субклінічна форма), в той час як соціофобія має клінічну нозологічну форму і більш інтенсивний патогенетичний характер; по-друге, соціальна тривога є «поліфобічною», тому що включає в себе різні види соціальних страхів, які, проте, не досягають клінічного рівня, а соціофобія – «монофобічною», припускаючи наявність одного певного страху, який здійснює сильний негативний вплив на життя індивіда.

Російські дослідники [36] традиційно поділяють тривогу і фобію. Тривога передбачає недиференційоване джерело небезпеки, а при фобії (страху) джерело небезпеки є очевидним. Крім того, автори підкреслюють, що тільки при соціофобії проявляється виражене уникнення психотравмуючої ситуації, чого при соціальної тривожності не спостерігається. Невротичні страхи відрізняються болючою загостреністю і пов'язаністю з іншими психічними розладами і переживаннями, тобто своїм системним характером.

З точки зору психологічної теорії травм соціальна тривожність і соціофобія можуть бути розглянуті як травматизації різного періоду. Так, соціофобія – як страх перед контактом з соціальним середовищем, швидше за все, пов'язаним з вираженням базової недовіри до світу [41], небезпечного типу прихильності [8], філобатичною тенденцією [6] і т.п.) і відносяться до довербального рівня.

В той же час, соціальна тривожність пов'язана з більш пізніми етапами розвитку особистості, і передбачає страх бути погано оціненим, розкритикованим, постати не в

найкращому світлі, на цьому етапі важлива оцінка значущими іншими. Можливо, травми, що ведуть до такого роду особистісних деформацій, пов'язані з едіпальною стадією, і перегукуються з психосексуальними особливостями розвитку особистості, структурою її статевої ідентичності. Людина з психологічною травмою цього періоду шукає контактів з іншими людьми, потребує тепла та уваги, однак через надмірну сором'язливість [18], збентеження, відчуття власної невідповідності і недоречності нездатна повною мірою задовольнити цю потребу.

Для підліткового віку характерне вираження соціальної тривожності в формі сором'язливості і невпевненості в собі в різних соціальних ситуаціях. Важливо, що формування соціальної тривожності є культурно-обумовленим.

Згідно дослідженню О. Сагалакова, Д. Труєвцева [36], які вивчали специфіку страхів у молодших підлітків з різним рівнем інтелекту і умовами проживання, страхи «виступати на святах», «виглядати нерозумно», «здатися смішним», «ганьби в класі» формуються тільки у підлітків з нормальним і високим інтелектом, які проживають в домашніх умовах. Власне, соціальна тривога підліткового віку охоплює ті сфери соціальної взаємодії, які пов'язані з психологічними новоутвореннями цього періоду.

Рефлексія, пов'язана з формуванням особистісної ідентичності передбачає значимість Іншого як дзеркала, що відображає особливості власного Я. Такий підлітковий егоцентризм [27] призводить до того, що будь-який контакт з референтною групою може сприйматися як своєрідний іспит, оцінка успішності, ефективності і привабливості підлітка. Сором'язливий підліток уникає подібних оціночних ситуацій аж до контакту очей, говорить тихо і, взагалі, намагається бути непоміченим, не привертати уваги. Спілкування підлітка з однолітками є провідним типом діяльності цього періоду, тому труднощі в контактах, які визначаються соціальною тривожністю мають значний вплив на формування особистості підлітка, сповільнюючи або деформуючи розвиток емоційної міжособистісної близькості, комунікативних навичок, соціальної рефлексії і т.п.

Інтерес до протилежної статі, як новоутворення підліткового віку, також обумовлює особливості соціальної тривожності підлітків. Сором'язливість і невпевненість в собі особливо гостро проявляється в контактах з протилежною статтю,

як у дівчаток, так і хлопців підлітків. Формується своєрідне «хибне коло»: сором'язливий підліток почуває себе непривабливим, нескладним, негарним і при контакті з протилежною статтю поводить ся скуто, безглуздо, червоніє, затинається в розмові, що ще більше підсилює його відчуття власної непривабливості і невпевненості в собі.

Особливе місце займає шкільна тривожність в підлітковому віці. Шкільна тривожність формується ще в молодшому шкільному віці і може супроводжувати школяра протягом усього періоду навчання. Однак в підлітковому віці шкільна тривожність також набуває соціальних характеристик, підліток більше боїться бути осміяним, дурним, невдахою перед однокласниками. Читання доповіді, вихід до дошки, відповідь на запитання вчителя стають справжнім випробуванням для соціально-тривожного підлітка. Вважається, що в підлітковому віці саме соціальні страхи лежать в основі шкільної тривожності.

Соціальна тривожність підліткового віку потребує психокорекції, тому в подальшому може призвести до обмежень у кар'єрній реалізації, складнощів при створенні сім'ї, формування симптомокомплексу «емоційного холоду» [37, с. 115-119.], формування різного роду залежних форм поведінки та ін. [38, с. 69-72].

Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволяє виділити наступні причини виникнення тривожності в підлітковому віці:

- Неправильне виховання і несприятливі дитячо-батьківські відносини;
- Неблагополучні взаємини з однолітками;
- Фрустрація потреби сталого задовільного ставлення до себе, найчастіше пов'язана з порушеннями відносин зі значущими іншими; низький рівень самооцінки;
- Успішність / неуспішність в школі;
- Формування психастенічної акцентуації характеру, відмітною особливістю якої є тривожно-недовірливі риси.

Джерелом підвищеної тривожності в підлітковому віці виступає внутрішній конфлікт, обумовлений зовнішніми і внутрішніми факторами. До зовнішніх відносяться прагнення відповідати вимогам та очікуванням значимих для підлітка людей. До внутрішніх – його особистісні особливості.

Висновок до першого розділу

Вивчення сексуальної поведінки підлітків має важливе значення в зв'язку зі збільшенням числа сексуально активних підлітків у всьому світі. Існує чітка тенденція переоцінки підлітками вікової заборонної норми в міру їх дорослішання, що виражається в зниженні «безумовності» норми і супроводжується зростанням психологічної напруги. При цьому свою «безумовність» заборонна норма втрачає, як правило, не через порушення підлітком культурного заборони, а внаслідок зниження значущості її власне вікового сенсу. Установки підлітків щодо «безпечного сексу» формуються саме в сім'ї і обумовлюються соціальним статусом сім'ї.

У психологічній літературі, можна зустріти різні визначення поняття тривожності, хоча більшість дослідників сходяться у визнанні необхідності розглядати його диференційовано як ситуативне явище і як особистісну характеристику з урахуванням перехідного стану і його динаміки.

На психологічному рівні тривожність відчувається як напруження, стурбованість, нервозність, і переживається у вигляді почуття невизначеності, безпомічності, безсилля, незахищеності, самотності, неможливості прийняти рішення та ін.

До різновидів тривожності можна віднести: стійка тривожність у будь-якій сфері (шкільна, міжособистісна, екологічна, тестова, комп'ютерна, та ін.) – її прийнято позначати як специфічну; загальна, генералізована тривожність, яка вільно змінює об'єкти в залежності від зміни їх значущості для людини. В даних випадках специфічна тривожність є лише формою вираження загальної. Виділяють 2 основні категорії тривожності: відкрита – яка свідомо переживається і виявляється у поведінці і діяльності у виді стану тривоги; прихована – у різному ступені неусвідомлена, яка виявляється або надмірним спокоєм, нечутливістю до реального неблагополуччя і навіть запереченням його або опосередкованим шляхом через специфічні способи поведінки.

У психології існує кілька видів тривожності, але найчастіше зустрічаються соціальна тривога. Під терміном соціальної тривоги прийнято розуміти тривожність, яка виступає у різних ситуаціях соціальної взаємодії. Це поняття досить широке й включає в себе цілий ряд явищ – від найбільш пом'якшеної форми – сором'язливості, до такого психічного розладу як соціальна фобія. Виділяють дві позиції дослідників і, відповідно, два напрямки вивчення соціальної тривоги: соціальна тривожність як симптом різних розладів; соціальна тривога (соціальна фобія) як окрема нозологічна одиниця.

Поняття «соціальна тривога» в психології має декілька моделей: модель самопрезентації, біхевіоральна модель, еволюційна модель, інтернаціональна модель, когнітивні моделі соціальної тривожності. Соціальна тривога погіршує якість життя особистості, знижує шанси на успішну соціальну реалізацію або взагалі виключає соціальні контакти. Крім того, соціальна тривога і соціальні страхи є коморбідними до депресивних розладів, що пов'язано з ризиком суїцидальної поведінки, до хімічних залежностей тощо. Найбільш сензитивним до актуалізації соціальних страхів і тривожності є підлітковий вік, що зумовлено соціальною ситуацією розвитку підлітка і тими новоутвореннями, які на цей період перебувають в стадії формування - соціальної і особистісної рефлексії.

Соціальні страхи можуть мати різну ступінь вираженості - від субклінічних до відверто клінічних форм, відображених у відповідних рубрикації МКХ-10. До соціальної тривожності відносять такі феномени як сором, збентеження, соромливість, страхи.

Для підліткового віку характерне вираження соціальної тривоги в формі сором'язливості і невпевненості в собі в різних соціальних ситуаціях. Соціальна тривожність підліткового віку потребує психокорекції, тому в подальшому може призвести до обмежень у кар'єрній реалізації, складнощів при створенні сім'ї, формування симптомокомплексу «емоційного холоду», формування різного роду залежних форм поведінки та ін.

РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СЕКСУАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ СХИЛЬНИХ ДО СОЦІАЛЬНОЇ ТРИВОГИ

2.1. Організація емпіричного дослідження

Одним з головних напрямків роботи практичного психолога який дозволяє отримати повну і надійну необхідну інформацію є психодіагностика. Психологи використовують різні методи соціально-психологічної діагностики: опитування, спостереження, експеримент, тестування. У ході нашого дослідження застосовано комплексний підхід, який полягав у поєднанні теоретичного аналізу наукових джерел із емпіричним дослідженням.

При проведенні психологічного дослідження ми дотримувались наступних принципів: науковість, надійність, валідність та доповнюваність методик, об'єктивність, конфіденційність. Вибір методів дослідження зумовлений особливостями об'єкта та предмета дослідження та поставленими цілями. При виборі методик нами були враховані можливості і обмеження кожної методики по точності і надійності фіксації вираженості досліджуваних якостей. Ми віддали перевагу тим методикам, які досить повно описані в керівництві по їх застосуванню. При складанні набору методик ми керувалися принципом додатковості. Один одного повинні доповнювати дані якісного та кількісного характеру, суб'єктивні та об'єктивні показники. Серед груп методів психологічної діагностики ми обрали суб'єктивно-оцінні, засновані на аналізі відповідей випробовуваних на питання і судження опитувальників, аналізі виборів альтернативних суджень, виборів градацій шкал.

Предметом нашої роботи стали особливості сексуальної поведінки підлітків схильних до соціальної тривоги.

Перед дослідженням нами були сформульоване завдання: здійснити емпіричний аналіз особливостей сексуальної поведінки підлітків схильних до соціальної тривожності.

Основною метою роботи було експериментально перевірити механізми сексуальної поведінки підлітків схильних до соціальної тривоги.

Гіпотеза дослідження: ми припускаємо, що наявність високий рівень соціальної тривоги у підлітків безпосередньо впливає на формування їх сексуальної поведінки.

Для проведення дослідження було складено психодіагностичний комплекс, який містив наступні методики:

1. Багатомірна оцінка дитячої тривожності (БОДТ).
2. Опитувальник соціальної тривоги і соціофобії О. А. Сагалакової.
3. Установки до сексу (Н. Аizenk).
4. Опитувальник «Шкала любові і симпатій» (З. Рубін, модифікація Л. Я. Гозман, Ю. Е. Альошина).
5. 16-тифакторний особистісний опитувальник R. Kettel (Sixteen Personality Factor Questionnaire, 16PF) [33].

Статистична обробка даних здійснювалась на комп'ютері за допомогою пакету Microsoft Excel та SPSS-17,0.

Емпіричне дослідження проводилося на базі Київського закладу загальної середньої освіти №128. Вибірку склали 70 підлітків 13-16 років, з них 35 хлопців та 35 дівчат.

2.2. Опис методик дослідження

Психодіагностичний опитувальник соціальної тривоги і соціофобії (ОСТіФ) призначений для диференціальної діагностики, визначення домінуючого типу соціальної тривоги, вираженості окремих аспектів прояви страху оцінювання в різних

ситуаціях. Результати діагностики можна використовувати при індивідуальному чи груповому консультуванні з проблеми соціофобії, соціальної тривоги та її субклінічних проявів (сором'язливість, незручність у спілкуванні в різних ситуаціях оцінювання).

ОСТіФ містить 29 пунктів, сформульованих у вигляді питань, на які потрібно відповісти за 4-бальною шкалою згоди-незгоди: 1 - ні, 2 - скоріше ні, 3 - скоріше так, 4 - так. Кожен з пунктів містить вказівку на певний тип ситуації оцінювання (виступ перед аудиторією, перевірка знань, знайомство / спілкування з протилежною статтю, оформлення документів, бесіда з начальником, телефонна розмова, примірка одягу, відвідування кафе / їдальні). Методика вимірює вираженість соціальної тривоги і соціофобії в молодому віці (від 16 до 30-35 років).

Багатомірна оцінка дитячої тривожності (БОДТ), автором якого є Е. Роміцина передбачає психодіагностичну структуру багатовимірної оцінки і включає 10 параметрів-шкал, які дозволяють дати диференційовану оцінку тривожності в дітей і підлітків у віці від 7 до 18 років.

Опитувальник розрахований на дітей і підлітків шкільного віку (від 8 до 18 років). Випробуваному пред'являється інструкція в усній або письмовій формі, текст опитувальника і бланк для реєстрації відповідей. Час заповнення бланка не обмежується, проте, випробуваному пропонується відповідати на питання по можливості швидко, не обдумуючи. Випробуваний відповідно до інструкції фіксує на реєстраційному бланку свої відповіді на кожен з 100 питань. Після того, як випробуваний заповнив бланк по кожному параметру підраховується арифметична сума сирих балів (структура реєстраційного бланка така, що кожен стовпець відповідає окремій шкалі). Власне підрахунок «сирих» балів проводиться з використанням «ключа», де за кожен збіг відповіді випробуваного з «ключем» нараховується 1 бал на користь відповідної шкали. Оскільки вага кожної з десяти шкал визначається відповіддю на 10 питань, то, відповідно, максимальну кількість «сирих» балів за кожною шкалою складе - 10, а мінімальна - 0 балів. Іншими словами, «сірі» бали відображають абсолютний мінімум і абсолютний максимум, тобто з їх допомогою можна оцінити, наскільки вираженим є вплив того чи іншого чинника, що грає важливу роль в інтерпретації результатів.

Далі «сирі» бали зіставляються з інтервалами, визначеними за допомогою стандартних z-оцінок. Дана процедура дозволяє позначити ступінь вираженості кожного з 10-ти вимірюваних проявів тривожності у дітей та підлітків в залежності від статі і віку випробовуваних. Таким чином, остаточний результат по кожній шкалі приводиться у відповідність з наступними категоріями: «відсутність тривоги або слабка її вираженість» (від -2,5 до -1 z балів); «нормативний рівень тривожності, що сприяє оптимальної адаптації індивіда» (від -1 до +1 z-балів); «підвищений рівень тривожності, дестабілізуючий психоемоційний стан індивіда в певних ситуаціях; субклінічний рівень» (від +1 до +2 z-балів); «вкрай високий рівень тривожності, що носить генералізований характер і дезорганізує діяльність дитини аж до клінічних проявів» (від +2 до +3 z-балів).

Досліджуваним дається інструкція: «Пропоновані вам питання мають відношення до того, як ви себе зазвичай відчуваєте. На кожне питання потрібно однозначно відповісти «так» чи «ні». Намагайтеся відповідати щиро і правдиво, тут немає вірних або невірних, хороших чи поганих відповідей. Над питаннями довго не замислюйтесь. Якщо ви визначилися з відповіддю на конкретне питання, то навпроти відповідного йому номера слід поставити знак «+», якщо відповідь «ТАК» і знак «-», якщо ваша відповідь на це питання - «НІ». Якщо вам важко у виборі однозначної відповіді, то вибирайте рішення відповідно до того, що буває частіше. Якщо ваша відповідь на дане питання може бути різною у різні періоди вашого життя, вибирайте рішення так, як це правильно в даний час».

Опитувальник «Шкала любові і симпатії» (З. Рубін, в модифікації Л. Гозман, Ю. Альошина) призначений для визначення, що переважає у взаєминах: любов або симпатія. Опитувальник містить шкали: шкала любові, шкала симпатії, загальний рівень емоційних відносин в діаді. При складанні шкал опитувальника З. Рубін виходив з певних теоретичних уявлень про внутрішню структуру вимірюваних феноменів. Зокрема, важливими для вимірювання представлялися три компонента любові: прихильність, турбота і ступінь інтимності відносин. Шкала симпатії реєструє: ступінь поваги, ступінь захоплення і ступінь сприйманого подібності об'єкта оцінки з

респондентом. В остаточний варіант методики, адаптованої Л. Гозманом і Ю. Альшиною, включені 14 пунктів.

Опитувальник Н. Айзенк щодо установок до сексу (Eysenk Anventory of difitudes to Sex, EIAS) - особистісний опитувальник, опублікований Н. Айзенк в 1989 р. Методика розроблена на основі концепції особистості Н. Айзенк і орієнтована на прогноз задоволеності шлюбом, виявлення відхилень у сексуальній поведінці, діагностику фемінності-маскулінності. Опитувальник має повну і скорочену форми. У повну версію входить 159 питань, в скорочену - 96. Формулювання питань однакові для чоловіків і жінок. Більшість питань потребують відповіді типу «так» – «ні», проте є і формулювання з відповідями «вірно» - «невірно», «згоден» - «не згоден». Оцінка результатів опитувальника ґрунтується на підрахунку «ключових» відповідей. В ході факторного аналізу результатів були виділені 11 узагальнених чинників (шкал): дозволеності (permissiveness); реалізованості (satisfaction); сексуальної невротичності (neurotic sex); безособового сексу (ampersonal sex); порнографії (pornography); сексуальної соромязливості (sexual shyness); цнотливості (prudishness); відрази до сексу (sexual disgust); сексуальної збудливості (sexual excitement); фізичного сексу (physical sex); агресивного сексу (agressive sex). Додатково було виділено також шкала «маскулінності - фемінінності», що охоплює всі ті питання, на які відповіді чоловіків і жінок істотно різняться, тобто на які чоловіки відповідають «так» або «ні» набагато частіше, ніж жінки.

Наступною методикою, яку ми використовували став **багатофакторний опитувальник R. Kettel**. Визначною заслугою R. Kettel є розробка багатофакторного особистісного опитувальника 16PF (Sixteen Personality Factor Questionnaire). Вперше опитувальник був опублікований в 1950 р. Призначений опитувальник для вимірювання 15 чинників та інтелекту (16 особистісних рис). Кожен з цих факторів отримав подвійну назву, характеризує ступінь його враженості – сильну і слабку.

Для своєї роботи ми вибрали тест –опитувальник 16PF, тому що він, на наш погляд, дає більш повну характеристику особистості. Крім того, він дуже простий в обробці.

Відмінною рисою даного опитувальника є його орієнтація на виявлення щодо незалежних 16 чинників (шкал, первинних рис) особистості. Дана їх якість була виявлена за допомогою факторного аналізу з найбільшого числа поверхневих рис особистості, виділених спочатку Кеттелом. Кожен чинник утворює декілька поверхневих рис, об'єднаних навколо однієї центральної.

Опитувальник R. Kettel включає всі види випробувань – і оцінку, і вирішення тесту, відношення до будь-якого явища. Перед початком дослідження випробовуваному дають спеціальний бланк, на якому він повинен робити певні позначки, у міру прочитання. Заздалегідь дається відповідна інструкція, що містить інформацію про те, що повинен робити випробовуваний. Контрольний час випробування 25-30 хвилин. В процесі відповідей на питання експериментатор контролює час роботи випробовуваного і, якщо випробовуваний відповідає поволі, попереджає його про це. Випробування проводиться індивідуально в спокійній, діловій обстановці. Опитувальник складається з 105 питань (форма С) на кожне з яких пропонується три варіанти відповідей (а, b, с). Питання групуються за змістом навколо певних рис, що виходять зрештою до тих або інших факторів.

Результати застосування даної методики дозволяють визначити психологічну своєрідність основних підструктур темпераменту і характеру. Причому кожен фактор містить не тільки якісну і кількісну оцінку внутрішньої природи людини, але і включає її характеристику з боку міжособистісних відносин. Крім того, окремі фактори можна об'єднати в блоки за трьома напрямками:

1. Інтелектуальний блок: фактори: В – загальний рівень інтелекту; М – рівень розвитку уяви; Q1 – сприйнятливості до нового радикалізму.

2. Емоційно-вольовий блок: чинники: С – емоційна стійкість; О – ступінь тривожності; Q3 – наявність внутрішньої напруги; Q4 – рівень розвитку самоконтролю; G – ступінь соціальної нормованості і організованості.

3. Комунікативний блок: чинники: А – відкритість, замкнутість; Н – сміливість; L – відношення до людей; Е – ступінь домінування – підпорядкованості; Q2 – залежність від групи; N – динамічність.

Тест 16-ти факторів особистості Р. Кеттела дозволяє діагностувати наступні риси особистості (табл. 2.3.).

Таблиця 2.3

Риси особистості за Р.Кеттелом

№	ТЕХНІЧНА НАЗВА	ПОБУТОВЕ ЗНАЧЕННЯ
1. А	Шизотимія – афектотимія	Замкнутість – комунікативність
2. В	Інтелект – високий інтелект	Конкретне мислення – абстрактне мислення
3. С	Слабке «Я» – сильне «Я»	Емоційна нестабільність – емоційна стабільність
4. Е	Покірність – доміантність	Підпорядкованість – доміантність
5. F	Дисургензія – сургензія	Стриманість – експресивність
6. G	«Над-Я»-слабкість – «Над-Я» – сила	Низька нормативність поведінки – висока нормативність поведінки
7. Н	Трекція – пармія	Боязкість – сміливість
8. І	Харрея – премсія	Реалізм(жорстокість) – чутливість
9. L	Алаксія – претензія	Підозрілість – довірливість
10. М	Праксернія – аутія	Практичність – мрійливість
11. N	Натурал фортріднес – реводнес	Прямолінійність – дипломатичність
12. О	Гіпертимія – гіпотимія	Спокій(впевненість в собі) – тривожність
13. Q1	Ригідність – гнучкість	Консерватизм – радикалізм
14. Q2	Соціабельність – самодостатність	Конформізм (залежність от групи) – нонконформізм (самостійність)
15 Q3	Імпульсивність – контроль бажань	Низький самоконтроль – високий самоконтроль
16. Q4	Нефрустрованість – фрустрованість	Розслабленість – емоційне напруження

Через перелік біполярних показників можна оцінити розвиненість наступних особистісних якостей, що складають 16 факторів: замкнутий – товариський; мислення конкретне, обмежене – абстрактне; емоційно нестійкий – стійкий; залежний від групи – самостійний; серйозний – безтурботний; з вираженим «я» – не принциповий; боязкий – схильний до ризику; жорсткий – м'який; довірливий – підозрілий; практичний – з багатою уявою; прямолінійний – гнучкий; спокійний – неспокійний; схильний до

новаторства – консервативний; поступливий – напористий; спонтанний – контролюючий себе; спокійний – напружений.

На основі якісного та кількісного аналізу змісту особистісних чинників та їх взаємозв'язків, можуть бути виділені наступні блоки факторів: інтелектуальні особливості; емоційно-вольові особливості; комунікативні властивості й особливості міжособистісної взаємодії.

Вибір такого комплексу методик зумовлений їх валідністю, інформативністю, досить зручною обробкою результатів. Індивідуальні результати респондентів за методиками представлені в додатку А.

На початку нашого емпіричного дослідження нам потрібно сформулювати дві групи підлітків: із соціальною тривогою та підлітків не схильних до соціальної тривоги. З цією метою ми спершу застосуємо психодіагностичний опитувальник соціальної тривоги та соціофобії О. Салагакової та Д. Труєвцева.

Інтерпретація результатів складається з двох етапів, кожен з яких може бути використаний незалежно один від одного відповідно до цілей психодіагностики. Перший етап - оцінка загальної вираженості соціальної тривоги або соціофобії і оцінка ймовірності виникнення різних стратегій емоційно-когнітивного і поведінкового реагування в ситуаціях оцінювання, загальної схильності до дезадаптації, редукції самореалізації. Другий етап оцінює вираженість різних проявів соціальної тривоги в ряді ситуацій оцінювання. Цей етап аналізу результатів методики доцільний для отримання більш детальної діагностичної інформації, подальшого психологічного консультування за специфічними проявами соціальної тривоги.

Отже, на першому етапі «оцінка вираженості соціальної тривоги і соціофобії» підраховується сумарний бал за всіма пунктами. При підрахунку суми балів кількість балів від 0 до 15 свідчать про невиражену соціальну тривогу, від 16 до 30 - проміжна зона, від 31 до 39 балів - помірно підвищена соціальна тривога, від 40 балів і вище - підвищена соціальна тривога, від 50 балів і вище - висока соціальна тривога, від 60 балів і вище - клінічна соціофобія, від 70 балів і вище - клінічна соціофобія в декомпенсації, підвищена вірогідність коморбідних розладів і поведінкових ризиків.

Отже, в результаті аналізу отриманих даних нами було сформовано дві групи підлітків. В першу групу (підлітки із соціальною тривожністю) ввійшли респонденти, у яких було встановлено підвищений та високий рівень соціальної тривоги та соціофобії – всього 39 осіб. Другу групу склали підлітки із проміжною та помірно підвищеною соціальною тривогою. Балів, які вказували б на клінічну соціофобію в досліджуваній вибірці встановлено не було – всього 21 особа (табл.2.1.).

Таблиця 2.1.

Рівень соціальної тривоги та соціофобії у досліджуваних підлітків

	Частота	Відсоток
проміжна	5	7,1
помірно підвищена	16	22,9
підвищена	32	45,7
висока	17	24,3
Всього	70	100,0

Далі продовжуємо якісний аналіз отриманих результатів, аналізуючи особливості соціальної тривоги та соціофобії у розрізі шкал (рис.2.1.).

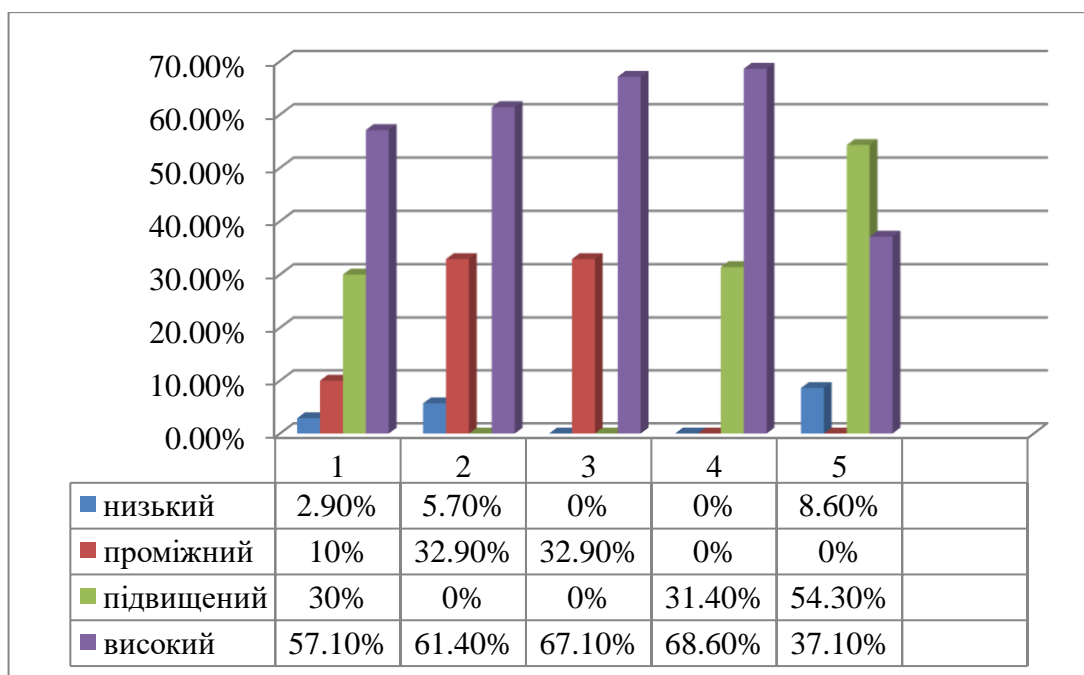

Рис. 2.1. Особливості соціальної тривоги та соціофобії у розрізі шкал

При цьому, низький рівень за шкалою 1 «Соціальна тривога в ситуації «бути в центрі уваги, під наглядом»» має 2,9%, проміжний – 10%, підвищений – 30%, решта 57,1% демонструють високий рівень тривоги за шкалою 1. Такі підлітки схильні до демонстрації високої вираженості даного компонента соціальної тривоги. Підлітки переживають інтенсивні емоції хвилювання, нерішучості, збентеження. У поведінці це виражається в уникненні через неможливість впоратися з хвилюванням, збентеженням, страхом оцінювання, спробах вести себе «нарочито вільно». Такі підлітки мають труднощі прояву ініціативи в ситуаціях, в яких хтось приділяє увагу, спостерігає за роботою, при виникненні думок про те, «як я виглядаю в очах оточуючих» на вечірці, в кафе, в компанії. Їм характерні психофізіологічні прояви тривоги (серцебиття, клубок у горлі, дискомфорт).

За шкалою 2 «Постситуативні румінації та бажання подолати тривогу в експертних ситуаціях» низький рівень вираженості має 5,7%, проміжний – 32,9%, решта 61,4% також демонструють високий рівень вираженості тенденції до метакогнітивного управління тривогою і хвилюванням, спроби впоратися з ними, прагнення до румінативного аналізу минулої експертної ситуації і одночасно - бажання позбутися від нерішучості і її окремих проявів. Такі підлітки мають мотиваційно-емоційний конфлікт, що полягає в поєднанні вираженого мотиву досягнення, успішної самореалізації в ситуаціях оцінювання та мотиву уникнення, сполученого з інтенсивною тривогою і страхом оцінювання. Крім того, у них яскраво виражене прагнення до метакогнітивного контролю соціальної тривоги.

За шкалою 3 «Стриманість у вираженні емоцій через страх відкидання і блокування ознак тривоги в експертних ситуаціях» 32,9% досліджуваних підлітків мають проміжний рівень, решта 67,1% - інтенсивний рівень вираженості соціального страху відкидання в різних ситуаціях, особливо, в ситуації вираження емоцій, почуттів, потреб. Випробовувані з високими показниками за даною шкалою стримані у вираженні симпатії, намагаються приховати емоції через побоювання відкидання, негативного оцінювання. Відмова від вираження симпатії поєднується з вираженим прагненням приховати ознаки хвилювання і тривоги в суб'єктивно експертних оціночних ситуаціях.

Характерним є інтенсивне прагнення блокувати будь-які прояви тривоги в ситуаціях виступу перед аудиторією, перевірки знань, прохання, бесіди з начальником, в тому числі психофізіологічні (тремтіння рук, голосу, потіння долонь). Відзначається напружене зосередження уваги (самофокусування) на власних проявах тривоги в ситуації і прагнення їх блокування (супресії).

За шкалою 4 «Тривога при прояві ініціативи в формальних ситуаціях через страх критики в свою адресу і втрати суб'єктивного контролю» підвищений рівень має 31,4%, решта 68,6% - високий. Тобто, ці підлітки проявляють соціальну тривогу при виявленні ініціативи в формальних ситуаціях, які передбачають взаємодію, діалог, з'ясування довідкової інформації у незнайомих людей. Ситуації, в яких переживається психологічна напруга, хвилювання, суб'єктивно неприємні, - тут відсутня потреба участі в них або бажання успішного самопрезентації, лише психологічний дискомфорт, тривога, тенденція до уникнення, переконаність в негативному оцінюванні себе оточуючими. Будь-незнайома людина в формальній ситуації представляється вороже, критично налаштованою (іронічно, негативно, агресивно) потенційно відштовхується. Ситуації такого типу видаються невідконтрольними суб'єкту оцінювання, - в них підліток не в змозі повністю керувати сценарієм взаємодії. Психологічна напруженість приносить саме суб'єктивна непередбачуваність ситуації і потенційна насиченість спілкування критикою. Підліткам характерно прагнення до уникнення даних ситуацій «будь-що-будь» (наприклад, - навіть якщо поспішає, вважатиме за краще сам шукати потрібний маршрут). Дзвінок по телефону або оформлення документа в організації - психологічно болісні і неприємні, а «незнайомі» учасники цих ситуацій сприймаються як критично налаштовані. І за шкалою 5 «Уникнення безпосереднього контакту при взаємодії в суб'єктивно експертних ситуаціях» 8,6% підлітків мають низький рівень, 54,3% - підвищений, 37,1% - високий.

2.3. Вивчення результатів сексуальної поведінки підлітків із соціальною тривожністю

При здійсненні багатомірної оцінки підліткової тривожності було встановлено, що в групі підлітків із соціальною тривожністю найвищі середні значення отримані за шкалами «тривога в стосунках з батьками», «підвищена вегетативна реактивність, викликана тривогою» та «тривога в ситуаціях перевірки знань» (табл.2.2.).

Таблиця 2.2.

Результати багатомірної оцінки підліткової тривожності (середні значення)

шкали	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Середнє	5,591	5,163	5,449	5,775	6,000	5,530	5,408	5,877	5,244	5,959
					1			3		2

Варто відзначити, що загалом у вибірці підлітків із соціальною тривожністю низького рівня тривожності не відзначалося. Зокрема, за шкалою 1 «Загальна тривожність», яка дозволяє визначити загальний рівень тривожних переживань підлітків останнім часом, пов'язаних з особливостями їх самооцінки, впевненості в собі та оцінкою перспективи, середній рівень загальної тривожності останнім часом відзначено у 28,6%, високий – 57,1%, дуже високий – у 14,3%.

За шкалою 2 «тривога в стосунках з однолітками» середній рівень встановлено у 26,5%, високий – у 69,4%, дуже високий – в 4,1%. Тобто, переважна більшість підлітків із соціальною тривогою характеризуються високим рівнем тривожних переживань, обумовлених проблемними взаємостосунками з іншими підлітками.

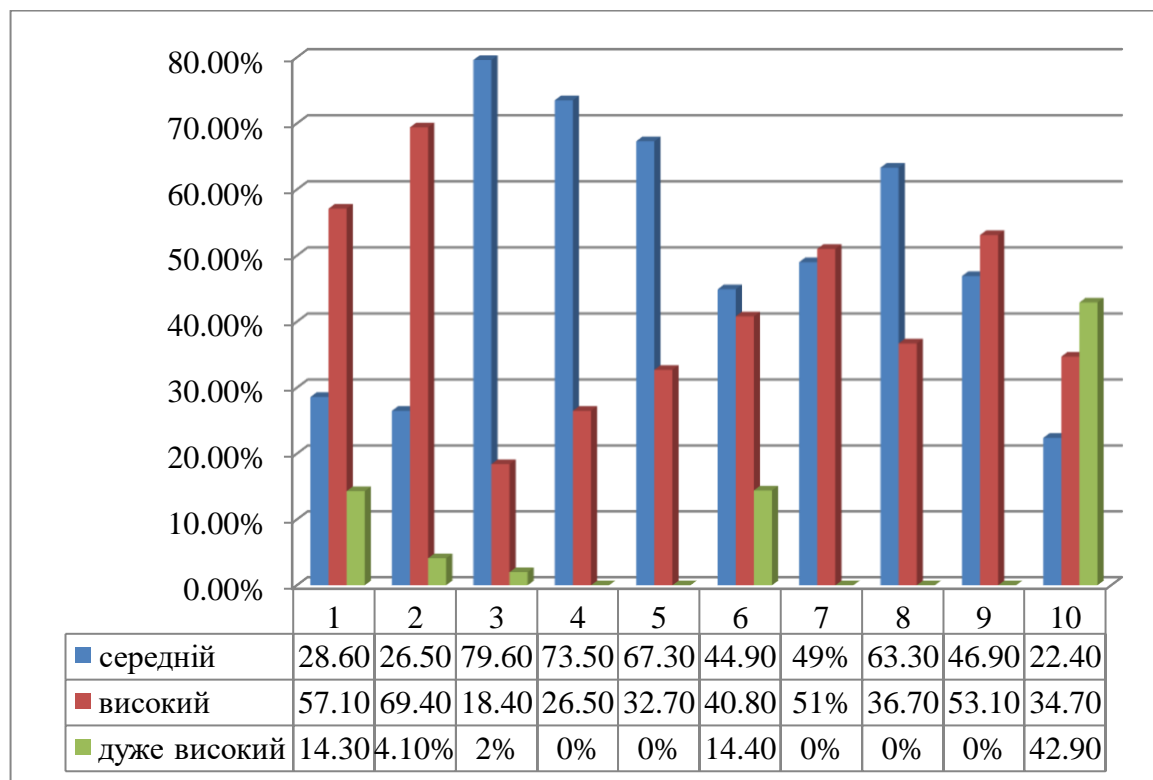
За шкалою 3 «Тривога, пов'язана з оцінкою оточуючих» спостерігається дещо інша картина: тут 79,6% підлітків мають середній рівень вираженості тривоги, пов'язаної зі специфічною тривожною орієнтацією підлітків із соціальною тривогою на думку інших в оцінці своїх результатів, вчинків та думок, очікуванням негативних оцінок від інших. 18,4% підлітків мають високий рівень, 2% - дуже високий.

За шкалою 4 «Тривога в стосунках з учителями» схожа ситуація: 73,5% підлітків мають середній рівень тривожних переживань, обумовлених взаємовідносинами з

педагогами в школі, які також можуть впливати на рівень навчальної успішності підлітків, решта 26,5% демонструють високий рівень тривожності за досліджуваною шкалою.

За шкалою 5 «Тривога в стосунках з батьками» 67,3% мають середній, решта 32,7% - високий рівень вираженості тривожних переживань, обумовлених проблемними взаємостосунками з дорослими, які виконують батьківські функції.

Графічне представлення результатів багатомірної оцінки підліткової тривожності представлено на рис.2.2.

Рис. 2.2. Результати багатомірної оцінки підліткової тривожності у підлітків із соціальною тривогою

За шкалою 6 «Тривога, пов'язана з навчальною успішністю» майже порівну розподілені середній (44,9%) та високий (40,8%) рівні, дуже високий рівень спостерігається у 14,4%. Тобто у підлітків із соціальною тривогою спостерігається

середній та високий рівні тривожних побоювань, які здійснюють вплив на розвиток у підлітків потреби в успіхові.

За шкалою 7 «Тривога, що виникає в ситуаціях самовираження» також результати розподілені між середнім (49%) та високим (51%) рівнями, що виражає рівень тривожних переживань підлітків, пов'язаних з необхідністю саморозкриття чи демонстрації своїх здібностей.

За шкалою 8 «Тривога, що виникає в ситуаціях перевірки знань» також результати розподілилися між середнім (63,3%) та високим (36,7%) рівнями.

За шкалою 9 «Зниження психічної активності, обумовлене тривогою» 46,9% досліджуваних підлітків демонструють середній, а решта – 53,1% - високий рівень реагування на тривожний фактор середовища ознаками астениї, яка впливає на рівень пристосування підлітка до ситуацій стресогенного характеру.

І, нарешті, за шкалою 10 «Підвищена вегетативна реактивність, обумовлена тривогою» 22,4% підлітків мають середній, 34,7% - високий, 42,9% - дуже високий рівні вираженості психовегетативних реакцій у відповідь на тривожний фактор середовища.

Вивчення особливостей вираженості любові та симпатії дозволило встановити, що в групі підлітків із соціальною тривогою як любов, так і симпатія знаходяться переважно на низькому та пониженому рівнях. Аналіз середніх значень, однак, показав несуттєве переважання любові (табл.2.2.).

Таблиця 2.2.

Діада відношення шкал любові та симпатії (середні значення)

	Шкала любові	Шкала симпатії	Загальний бал любові та симпатії
Середнє	11,6735	10,0408	21,7143
Стд. похибка	,33425	,34002	,63754
Стд. відхилення	2,33976	2,38012	4,46281
Дисперсія	5,474	5,665	19,917

Зокрема встановлено, що в групі відзначається низький (55,1%) та понижений (44,9%) рівень симпатії. Про вираженість любові можна сказати наступне: низький рівень має 30,6%, понижений – 59,2%, середній – 10,2%.

При цьому загальний рівень любові та симпатії також на низькому (44,9%) та пониженому (53,1%) рівнях, середній рівень має лише 2% респондентів цієї групи підлітків.

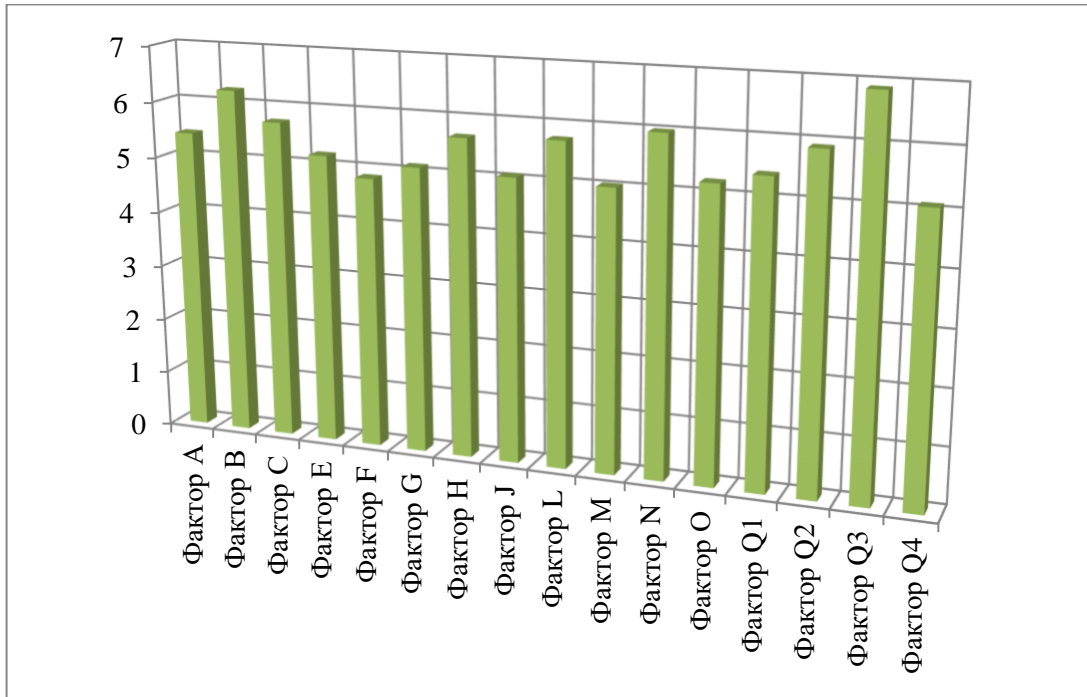
Далі ми досліджували характерологічні особистісні особливості досліджуваних підлітків із соціальною тривогою. Після підрахунку «сирих» балів за допомогою «Таблиць переведу сирих балів в стени» переводимо отримане значення в стандартні одиниці. За результатами методики Р. Кеттела отримано середні значення по кожному фактору, які представлені у таблиці 2.3. Із наведених даних бачимо, що всі особистісні риси, окрім факторів, В, N та Q2-Q3 проявляються приблизно однаково, тобто немає значних відхилень. Завищені показники за факторами В, N, та Q2-Q3 вказують на вираженість логічного мислення, обачність в поведінці, незалежність у поглядах та достатній контроль за своїми емоціями.

Таблиця 2.3

Середні значення факторів в структурі особистості досліджуваних за методикою Р. Kettel

Фактор	Середнє	Дисперсія	Ст..похибка	Ст.відхил.	Фактор	Середнє	Дисперсія	Ст..похибка	Ст.відхил.
A	5,346	3,898	,282	1,974	L	5,775	3,303	,259	1,817
B	6,000	4,292	,295	2,071	M	5,061	4,517	,303	2,125
C	5,673	4,599	,306	2,144	N	6,122	4,818	,313	2,195
E	5,265	2,616	,231	1,617	O	5,204	2,416	,222	1,554
F	4,979	3,354	,261	1,831	Q1	5,367	3,737	,276	1,933
G	5,081	3,368	,262	1,835	Q2	6,122	4,360	,298	2,087
H	5,775	4,678	,308	2,162	Q3	6,979	4,187	,292	2,046
J	4,979	3,229	,256	1,796	Q4	5,000	2,000	,202	1,414

Маючи середнє значення за факторами, ми можемо побудувати «Профіль особистості» в досліджуваній групі (рис.2.3).

Рис. 2.3. Профіль особистості досліджуваних

Наступним кроком проаналізуємо індивідуальні особливості за факторами. Розглянемо більш детально особистісні риси досліджуваних підлітків із соціальною тривогою.

За 1-м фактором (А) «Товариськість – замкнутість», орієнтованим на ступінь спілкування, було встановлено, що 15,8% досліджуваних мають такі риси характеру, як холодність, надмірна скептичність, негнучкість у ставленні до людей. 5,7% досліджуваних підлітків мають високі значення, що характеризують їх як готових до співпраці, особистостей, що природні у зверненнях, уважні до людей, лагідні, решта 78,5% демонструють середні значення за фактором А та характеризуються легкістю у спілкуванні однак обмеженою особистісною активністю при встановленні таких контактів.

Переважає більшість досліджуваних (98,6%) за фактором В «Обмежене мислення – кмітливість» отримали високі бали, що свідчить про більш виражені можливості до осмислення нового матеріалу, до обґрунтованих висновків. Низька оцінка (1 особа – 1,4%) говорить про відносно примітивне мислення, труднощі в навчанні.

Емоційно стійкими (третій фактор С) є лише третя частина респондентів (32,8%), такі особистості відносно стабільні у поведінці, в емоціях, реалістичні, не бояться складних ситуацій. Низькі оцінки за даним фактором мають 12,9% досліджуваних, що свідчить про їх низьку толерантність до емоціогенних факторів, невпевненість у собі, підвищену дратівливість, частий прояв хвилювання. Решта підлітків (54,2%) демонструють середній рівень емоційної стійкості.

За фактором Е «Незалежність – підпорядкованість» лише 5,7% досліджуваних мають високий рівень самовпевненості, домінантності, в конфліктах зазвичай звинувачують інших. 15,7% досліджуваних є надмірно сором'язливими, конформними, схильними поступатися дорогою іншим. Решта 78,6% здатні гармонійно балансувати потребу в автономії та підпорядкованість вимогам.

Високих показників серед досліджуваних за фактором F «Заклопотаність – безтурботність» не встановлено. Низькі оцінки за цим фактором 19,9% досліджуваних характеризують їх як людей, що мають підвищену обережність, розсудливість, стриманість, іноді песимістичність, суворість. Решта 80,1% мають середні значення, які характеризують гармонійність у проявах обережності та імпульсивності.

Більшість (79,9%) респондентів отримали високі оцінки за фактором G «Виражена сила «Я» – безпринципність», що свідчить про усвідомленість прийнятих рішень, завзятість у досягненні мети, відповідальність, обов'язковість, прагнення дотримуватися установлених правил і діяти у відповідності зі всіма ціннісними орієнтаціями.

Низькі оцінки отримали 20,1% досліджуваних, що дозволяє констатувати у них такі риси як схильність до непостійності, схильність впливу випадку, прагнення не зв'язувати себе правилами, ізолюватися від впливу колективу.

За фактором H «Сміливість – боязкість» 50% мають такі риси як сміливість, схильність до ризику, готовність мати справу з незнайомими, багатство емоційних реакцій і решта 50% відповідно мають виражену сором'язливість, боязкість, обережність, прагнення перебувати в тіні; надають перевагу вузькому колу близьких друзів.

За фактором J «Податливість – жорстокість» 18,6% досліджуваних схильні до залежності, прагнуть мати покровителя, мрійливі, витончені, непрактичні. 81,4% характеризуються практичністю, реалістичністю, почуттям відповідальності, незалежністю в судженнях. Інколи такі підлітки схильні до скептичного ставлення до культурної сфери життя та самовдоволеності. Вони мають зайву самовпевненість, суб'єктивність, гіпертрофоване прагнення до незалежності, манірність, скептицизм, іноді цинічність, прагматизм.

За фактором L «Підозрілість – довірливість» 22,8% досліджуваних мають зайві сумніви, підозрілість, спрямованість інтересів переважно на самого себе, зарозумілість, пошук вад у інших. 77,2% уміють добре налагоджувати стосунки з людьми, добре взаємодіяти в колективі, у них відсутня надмірна заздрісність, наявна турбота про інших.

22,9% досліджуваних за фактором M «Непрактичність – практичність» отримали високі бали, а отже, мають багату уяву, зануреність у себе, безпорадність у практичних справах, іноді нереальність, пов'язану з сильними реакціями, складність відносин у колективі. 77,1% підлітків орієнтовані на зовнішню реальність, загальноприйняті норми, приділяють увагу до дрібниць (іноді при цьому недолік творчої уяви).

54,3% досліджуваних за фактором N «Гнучкість-прямолінійність» мають такі риси як обачність, досвідченість, відсутність сентиментальності, іноді цинізм. У 45,7% відзначається безпосередність, іноді грубість, задоволення досягнутим.

Фактор O «Тривожність-спокій»: 20% досліджуваних мають зайве занепокоєння, хвилювання, часті погані передчуття, невпевненість. Решта 80% досліджуваних мають спокій, упевненість у собі, нечутливість до думки про себе.

40,1% досліджуваних мають інтелектуальні інтереси і сумніви з приводу фундаментальних проблем, скептицизм, прагнення переглянути існуючі принципи, схильність до експериментування (фактор Q₁ «Радикалізм – консерватизм»). 59,9% – прагнуть до підтримки установлених понять, підтримки усталених принципів, традицій, мають сумнів у нових ідеях, заперечують зміни.

За фактором Q₂ «Самостійність – навіюваність» 55,7% досліджуваних надають перевагу тільки власній думці, незалежні у поглядах, прагнуть до самостійних рішень,

Ст. по х.	,327	,316	,222	,184	,292	,256	,242	,248	,258	,223	,207	,697	,367	,407
Ди сп.	5,260	4,921	2,417	1,663	4,193	3,224	2,879	3,014	3,279	2,458	2,111	23,842	6,625	8,124

н – низькі; в – високі

Здійснюючи якісний аналіз отриманих результатів, ми бачимо, що за шкалою «дозволеність» 77,5% підлітків мають низькі бали, які свідчать про серйозне та відповідальне відношення до статевих зв'язків, повагу до шлюбу та відсутність підтримки «аморальності» як дефініції.

Решта 22,5% підлітків мають більш легке ставлення до сексу, не переймаються проблемами невинності, впевнені, що контрацептивні засоби повинні бути доступними для широкого загалу, і розглядають секс в цілому як задоволення.

За шкалою «реалізованість» 71,4% досліджуваних вказують на повну незадоволеність та розчарування своїм сексуальним життям на момент дослідження, зокрема – вказуючи на відсутність сексуальної реалізованості. Решта 28,6% відзначають наповненість сексуальної сторони свого життя.

За шкалою «сексуальна невротичність» лише 6,1% не відзначають власних невротичних реакцій, викликаних розчаруваннями в своєму сексуальному житті. Переважна більшість (93,9%) мають проблеми зі своїм сексуальним життям; їм складно контролювати або придушувати свої імпульси, вони легко приходять в сум'яття або засмучуються через своїх власних думок або вчинків.

За шкалою «безособовий секс» 77,6% підлітків не схильні до «знеособленого» сексу. Тобто вони не налаштовані розглядати сексуального партнера лише як об'єкт для отримання чуттєвого задоволення, не беручи до уваги його особистість, індивідуальні особливості характеру і темпераменту і не намагаючись увійти з партнером в скільки-небудь значимий особистісний зв'язок. І лише 22,4% респондентів отримали за цією шкалою більш високі бали.

За шкалою «порнографія» всього 6,1% негативно ставляться до порнографії, тоді, які більшість підлітків (93,9%) схвалюють порнографію та виражають прихильність до отримання задоволення від малюнків або фотографій, що зображують

сексуальні сюжети, або словесного опису сексуальних сцен, зазвичай в максимально відвертій формі.

За шкалою «сексуальна сором'язливість» лише 18,3% почувають себе спокійно в стосунках з протилежною статтю, тоді, як решта 81,7% відчувають себе вкрай нервово в стосунках з протилежною статтю, їх дуже бентежать розмови про секс, а часом вони просто бояться сексуальних відносин.

За шкалою «цнотливість» усі 100% досліджуваних підлітків із соціальною тривогою схильні утримуватися від самих незначних проявів сексуальної пристрасті, не люблять думати на цю тему, та й взагалі займатися любов'ю.

За шкалою «відраза до сексу» 30,7% досліджуваних демонструють низькі бали, що говорить про здорову установку на певні види сексу, в той час, як більшість підлітків (69,3%) з більшою відразою схильні реагувати на деякі види сексу, навіть займаючись любов'ю зі своїм постійним партнером, а часом буквально змушують себе займатися цією справою. Таким людям огидні навіть ті види сексуальної поведінки, які більшості людей є цілком нормальними.

За шкалою «сексуальна збудливість» 51% підлітків щоб прийти в стан сексуального збудження, необхідний цілий ряд певних умов. Решта 49% збуджуються дуже легко.

За шкалою «фізичний секс» 8,2% підлітків в ліжку схильні віддавати перевагу більш духовним якостям партнера, тоді як для 91,8% більш орієнтовані на «фізичний» секс, для них вкрай важливо опинитися на висоті в ліжку зі своїм партнером. Секс ставиться вище за все і самого статевого акту приділяється особлива увага за рахунок інших сторін любовних відносин.

За шкалою «агресивний секс» 38,8% не відзначають наявності агресивних імпульсів до своїх сексуальних партнерів, а більша частина – 61,2% вказують на наявність ворожості в сексуальному зв'язку, на бажанні придушити партнера і, можливо, навіть принизити його. За шкалою «сексуальне лібідо» 44,8% показують на слабше лібідо, 55,2% - мають вищий сексуальний потяг. За шкалою «маскулінність-фемінінність» усі 100% підлітків відповідають своїй статі.

2.4. Аналіз результатів сексуальної поведінки підлітків не схильних до соціальної тривоги

Аналогічно аналізуємо результати дослідження сексуальної поведінки підлітків, не схильних до соціальної тривоги. Багатовимірною оцінкою дитячої тривожності показала, що в групі підлітків не схильних до соціальної тривоги найвищі середні значення отримані за шкалами «тривога в стосунках з учителями», «підвищена вегетативна реактивність, викликана тривогою» та «тривога, пов'язана з навчальною успішністю» (табл.2.5.).

Таблиця 2.5.

Результати багатомірної оцінки підліткової тривожності (середні значення)

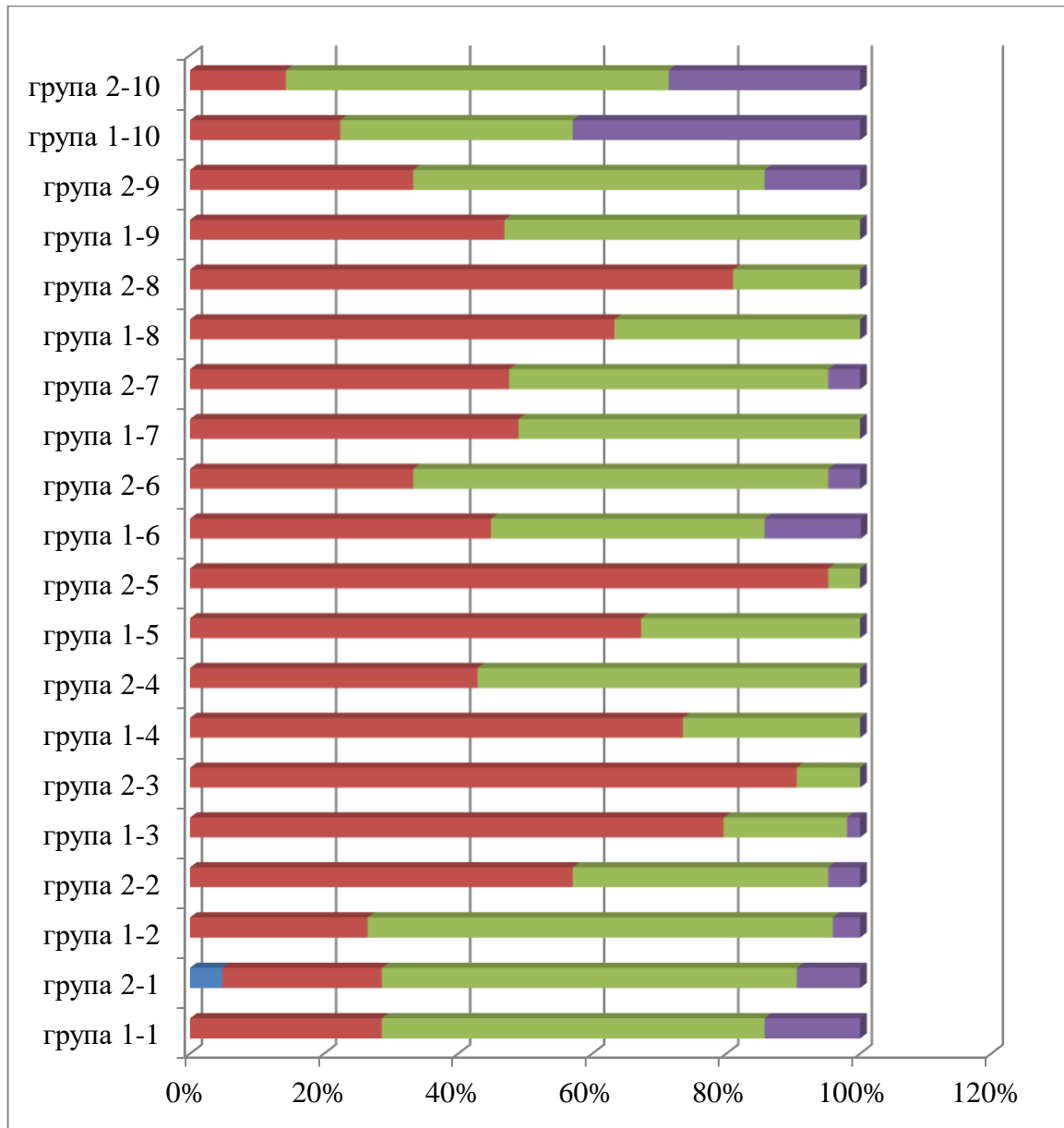
шкали	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Середнє	5,381	5,190	4,666	6,476	5,000	5,857	5,381	5,381	5,666	6,000
				1		3				2

Загалом у вибірці підлітків не схильних до соціальної тривоги низький рівень встановлено лише за шкалою 1 «Загальна тривожність».

За шкалою 1 «Загальна тривожність» низький рівень має 4,8%, середній рівень загальної тривожності останнім часом відзначено у 23,8%, високий – 61,9%, дуже високий – у 9,5%.

За шкалою 2 «тривога в стосунках з однолітками» середній рівень встановлено у 57,1%, високий – у 38,1%, дуже високий – в 4,8%.

Порівняльна характеристика особливостей багатомірної оцінки підліткової тривожності у підлітків обох груп представлено на рис.2.4.

Рис. 2.4. Результати багатомірної оцінки підліткової тривожності в досліджуваних групах

За шкалою 3 «Тривога, пов'язана з оцінкою оточуючих» 90,5% підлітків мають середній рівень вираженості тривоги, пов'язаної зі специфічною тривожною орієнтацією підлітків не схильних до соціальної тривоги на думку інших в оцінці своїх результатів, вчинків та думок, очікуванням негативних оцінок від інших, 9,5% підлітків мають високий рівень.

За шкалою 4 «Тривога в стосунках з учителями» 49,2% підлітків мають середній рівень тривожних переживань, обумовлених взаємовідносинами з педагогами в школі, інша частина підлітків – 57,1% мають високий рівень тривожності.

За шкалою 5 «Тривога в стосунках з батьками» 95,2% підлітків не схильних до соціальної тривоги мають середній, 4,8% - високий рівень вираженості тривожних переживань, обумовлених проблемними взаємостосунками з дорослими, які виконують батьківські функції.

За шкалою 6 «Тривога, пов'язана з навчальною успішністю» 33,3% мають середній, 61,9% високий, 4,8% дуже високий рівень тривожних побоювань, які здійснюють вплив на розвиток у підлітків потреби в успіхові.

За шкалою 7 «Тривога, що виникає в ситуаціях самовираження» результати розподілені між середнім та високим рівнями (по 47,6%), 4,8% мають дуже високий рівень тривожних переживань підлітків, пов'язаних з необхідністю саморозкриття чи демонстрації своїх здібностей.

За шкалою 8 «Тривога, що виникає в ситуаціях перевірки знань» також результати розподілилися між середнім (81%) та високим (19%) рівнями.

За шкалою 9 «Зниження психічної активності, обумовлене тривогою» 33,3% досліджуваних підлітків демонструють середній, 52,4% - високий, 14,3% - дуже високий рівень реагування на тривожний фактор середовища ознаками астєнії, яка впливає на рівень пристосування підлітка до ситуацій стресогенного характеру.

І, нарешті, за шкалою 10 «Підвищена вегетативна реактивність, обумовлена тривогою» 14,3% підлітків мають середній, 57,1% - високий, 28,6% – дуже високий рівні вираженості психовегетативних реакцій у відповідь на тривожний фактор середовища.

Статистичну значимість встановлених відмінностей було перевірено за допомогою непараметричного критерію Манна Уїтні. Встановлено статистично значимі відмінності між групами підлітків за шкалами: «тривога, пов'язана з оцінкою оточуючих» ($U=354,000$, при $p \leq 0,035$), «тривога в стосунках з учителями» ($U=358,500$, при $p \leq 0,039$), «тривога в стосунках з батьками» ($U=304,000$, при $p \leq 0,005$). За рештою шкал статистично значимих відмінностей особливостей тривоги встановлено не було.

Вивчення особливостей вираженості любові та симпатії в групі підлітків не схильних до соціальної тривоги дозволило встановити, що в цій групі підлітків середні значення любові і симпатії знаходяться на середньому та підвищеному рівнях. Аналіз середніх значень також показав незначне переважання любові (табл.2.6.).

Таблиця 2.6.

Діада відношення шкал любові та симпатії (середні значення)

	Шкала любові	Шкала симпатії	Загальний бал любові та симпатії
Середнє	20,8571	19,7619	40,6190
Стд. похибка	,93932	,82492	1,73956
Стд. відхилення	4,30448	3,78027	7,97168
Дисперсія	18,529	14,290	63,548

Було встановлено, що в групі відзначається середній (52,4%) та підвищений (33,3%) рівень симпатії, понижений рівень має 4,8%, високий – 9,5%. Про рівень любові можна сказати наступне: понижений рівень має 9,5%, середній – 38,1%, підвищений – 19%, високий – 33,3%. Загальний рівень любові та симпатії також на середньому (52,4%) та підвищеному (28,6%) рівнях, понижений рівень має лише 4,8% респондентів цієї групи підлітків, високий – 14,3%.

Порівняльний аналіз рівня шкали симпатії та шкали любові в досліджуваних групах показав, що в групі підлітків не схильних до соціальної тривоги значно вищий рівень за обома шкалами. Графічне представлення порівняльної характеристики рівня симпатії та любові в досліджуваних групах представлено на рис.2.5.

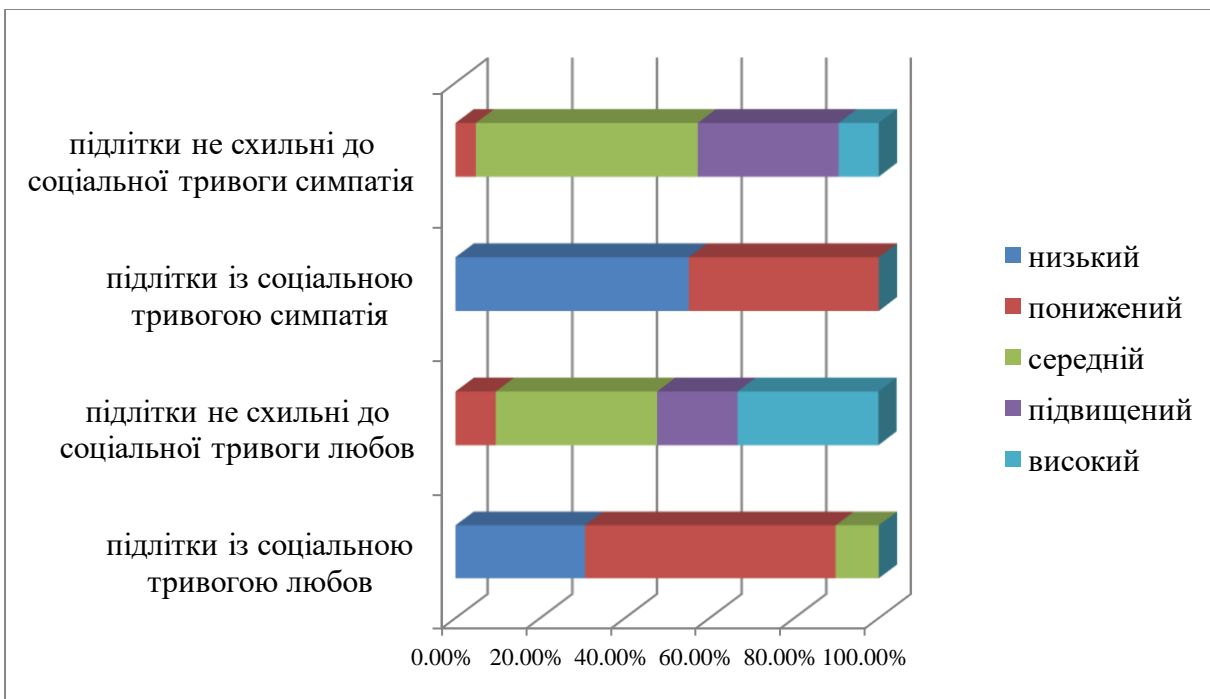

Рисунок 2.5. Порівняльна характеристика рівня симпатії та любові в досліджуваних групах

Аналогічно перевіряємо статистичну значимість встановлених відмінностей за допомогою критерію Манна Уїтні (табл.2.7.).

З табл.2.7. бачимо, що статистична значимість відмінностей рівня любові та рівня симпатії в групах підлітків не схильних до соціальної тривоги та в групі підлітків із соціальною тривогою підтверджена із високим рівнем статистичної значимості ($p \leq 0,001$).

Таблиця 2.7.

Значимість відмінностей рівня любові та симпатії в досліджуваних групах

	Шкала любові	Шкала симпатії	Загальний бал любові та симпатії
Статистика U Манна-Уїтні	24,500	12,500	14,000
Асимпт. знч. (двухстороння)	,000	,000	,000

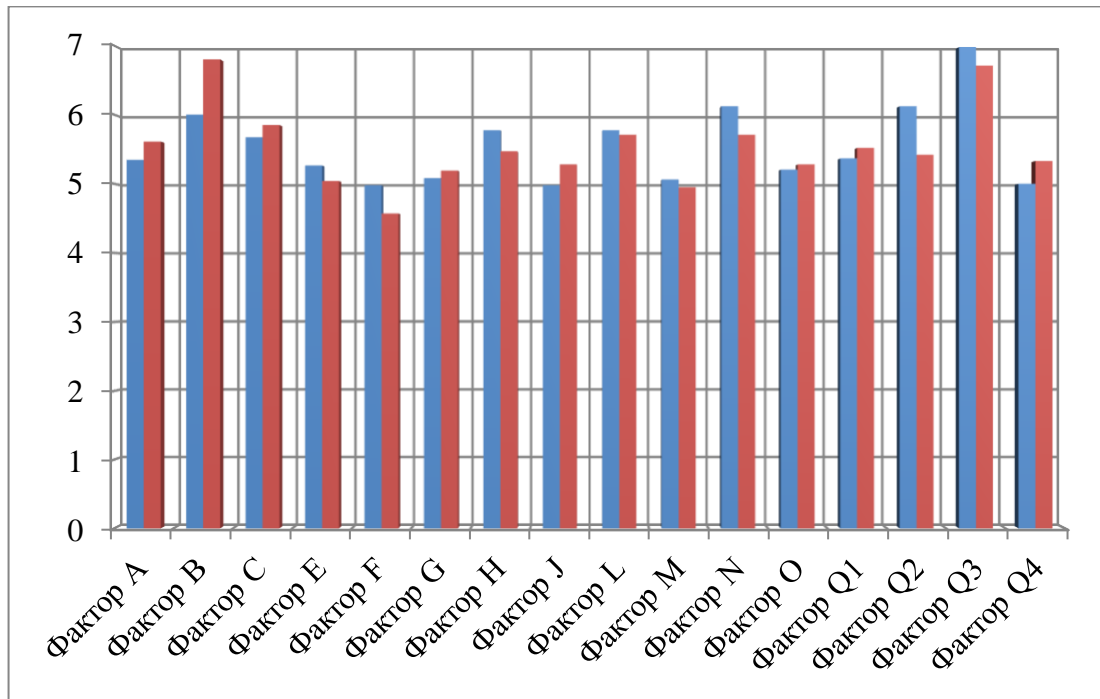
Дослідження індивідуальних рис особистості підлітків не схильних до соціальної тривоги мало відрізняється від результатів, отриманих в групі підлітків із соціальною тривогою. За результатами методики R. Kettel отримано середні значення по кожному фактору, які представлені у таблиці 2.8.

Таблиця 2.8

Середні значення факторів в структурі особистості досліджуваних за методикою R. Kettel

Фактор	Середнє	Дисперсія	Ст.похибка	Ст.відхил.	Фактор	Середнє	Дисперсія	Ст.похибка	Ст.відхил.
A	5,61	3,94	,433	1,986	L	5,71	3,51	,409	1,874
B	6,80	2,96	,375	1,721	M	4,95	5,94	,532	2,438
C	5,85	3,12	,385	1,768	N	5,71	6,31	,548	2,512
E	5,04	1,74	,288	1,321	O	5,28	4,31	,453	2,077
F	4,57	3,45	,405	1,859	Q1	5,52	4,76	,476	2,182
G	5,19	4,26	,450	2,064	Q2	5,42	3,45	,405	1,859
H	5,47	4,46	,460	2,112	Q3	6,71	3,71	,420	1,927
J	5,28	2,41	,339	1,553	Q4	5,33	1,93	,303	1,390

Маючи середні значення за факторами, ми можемо побудувати порівняльний «Профіль особистості» в досліджуваних групах (рис.2.6).

Рис. 2.6. Профіль особистості досліджуваних

При цьому, статистично значимих відмінностей між досліджуваними групами встановлено не було.

Далі переходимо до вивчення установок до сексу в цій групі підлітків. З таблиці 2.3. бачимо, що в групі досліджуваних підлітків не схильних до соціальної тривоги низькі бали отримані за шкалами «дозволеність» та «маскуліність – фемінінність». За рештою шкал отримані високі значення. Тобто, результати установок до сексу в обох групах респондентів мало відрізняються між собою.

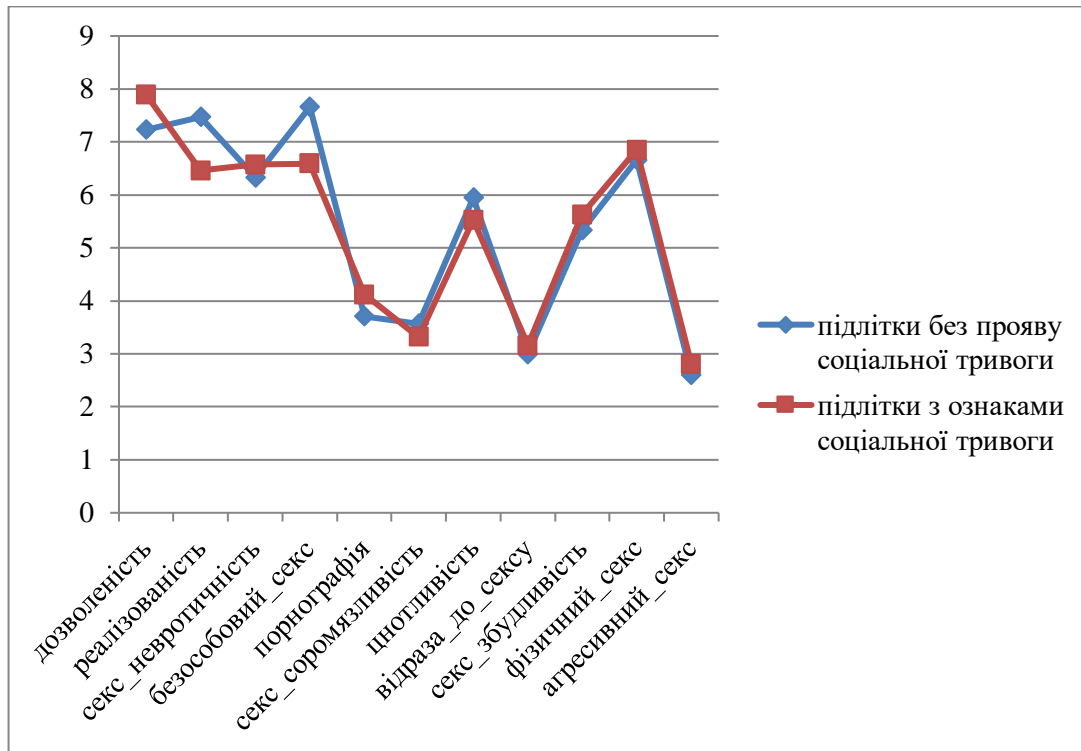
Якісний аналіз отриманих результатів показав, що за шкалою «дозволеність» 90,4% підлітків мають низькі бали, 9,6% - високі. За шкалою «реалізованість» 57,2% досліджуваних вказують на відсутність сексуальної реалізованості. Решта 42,8% відзначають наповненість сексуальної сторони свого життя. За шкалою «сексуальна невротичність» лише 4,8% не відзначають власних невротичних реакцій, а переважна більшість - 95,2% мають проблеми зі своїм сексуальним життям. За шкалою «безособовий секс» 42,9% підлітків не схильні до «знеособленого» сексу. Решта 57,1% респондентів отримали за цією шкалою більш високі бали.

За шкалою «порнографія» всього 14,3% негативно ставляться до порнографії, тоді, які більшість підлітків – 85,7% виражають прихильність до отримання задоволення

від малюнків або фотографій, що зображують сексуальні сюжети, або словесного опису сексуальних сцен. За шкалою «сексуальна сором'язливість» 9,5% почувають себе спокійно в стосунках з протилежною статтю, тоді, як решта 90,5% відчувають себе вкрай нервово в стосунках з протилежною статтю. За шкалою «цнотливість» усі 100% досліджуваних підлітків схильні утримуватися від самих незначних проявів сексуальної пристрасті. За шкалою «відраза до сексу» 38,1% досліджуваних демонструють низькі бали, що говорить про здорову установку на певні види сексу, в той час, як 61,9% підлітків з більшою відразою схильні реагувати на деякі види сексу. За шкалою «сексуальна збудливість» 52,3% підлітків щоб прийти в стан сексуального збудження, необхідний цілий ряд певних умов. Решта 47,7% збуджуються дуже легко.

За шкалою «фізичний секс» 9,5% підлітків в ліжку схильні віддавати перевагу більш духовним якостям партнера, тоді як для 90,5% більш орієнтовані на «фізичний» секс, для них вкрай важливо опинитися на висоті в ліжку зі своїм партнером. За шкалою «агресивний секс» 47,6% не відзначають наявності агресивних імпульсів до своїх сексуальних партнерів, а решта 52,4% вказують на наявність ворожості в сексуальному зв'язку. За шкалою «сексуальне лібідо» 33,6% показують на слабше лібідо, 66,4% - мають вищий сексуальний потяг. І за шкалою «маскулінність-фемінінність» усі 100% підлітків відповідають своїй статі.

Порівнюючи криві середніх значень, отриманих за шкалами, ми бачимо, що вони мало відрізняються між собою (рис.2.7.).

Рис.2.7. Порівняльна характеристика установок до сексу в досліджуваних групах (середні значення)

Однак, при перевірці статистичної значимості відмінностей установок до сексу в досліджуваних групах, були встановлені статистично значимі відмінності за шкалою «реалізованість» ($p \leq 0,02$) та «безособовий секс» ($p \leq 0,002$). Отже, наша гіпотеза про те, що високий рівень соціальної тривоги у підлітків безпосередньо впливає на формування їх сексуальної поведінки підтверджується лише частково.

Висновок до другого розділу

Емпіричне дослідження проводилося на базі Київського закладу загальної середньої освіти №128. Вибірку склали 70 підлітків 13-16 років, з них 35 хлопців та 35 дівчат.

Для проведення дослідження було складено психодіагностичний комплекс, який містив наступні методики: Багатомірна оцінка дитячої тривожності (БОДТ); опитувальник соціальної тривоги і соціофобії О. А. Сагалакової; опитувальник «Установки до сексу» (Н. Аizenk); опитувальник «Шкала любові і симпатій» (З. Рубін,

модифікація Л. Я. Гозман, Ю. Е. Альошина) та 16-тифакторний особистісний опитувальник R. Kettel (Sixteen Personality Factor Questionnaire, 16PF). Статистична обробка даних здійснювалась на комп'ютері за допомогою пакету Microsoft Excel та SPSS-17,0.

На початку нашого емпіричного дослідження нами було сформовано дві групи підлітків: група підлітків із соціальною тривогою та група підлітків не схильних до соціальної тривоги. З цією метою спершу було застосовано опитувальник соціальної тривоги та соціофобії, в результаті чого сформовано дві групи підлітків. В першу групу (підлітки із соціальною тривожністю) ввійшли респонденти, у яких було встановлено підвищений та високий рівень соціальної тривоги та соціофобії – всього 39 осіб. Другу групу склали підлітки із проміжною та помірно підвищеною соціальною тривогою. Балів, які вказували б на клінічну соціофобію в досліджуваній вибірці встановлено не було – всього 21 осіб.

При здійсненні багатомірної оцінки підліткової тривожності було встановлено, що в групі підлітків із соціальною тривожністю найвищі середні значення отримані за шкалами «тривога в стосунках з батьками», «підвищена вегетативна реактивність, викликана тривогою» та «тривога в ситуаціях перевірки знань». Варто відзначити, що загалом у вибірці підлітків із соціальною тривожністю низького рівня тривожності не відзначалося.

Вивчення особливостей вираженості любові та симпатії дозволило встановити, що в групі підлітків із соціальною тривогою як любов, так і симпатія знаходяться переважно на низькому та пониженому рівнях. Зокрема встановлено, що в групі відзначається низький (55,1%) та понижений (44,9%) рівень симпатії. Про вираженість любові можна сказати наступне: низький рівень має 30,6%, понижений – 59,2%, середній – 10,2%. При цьому загальний рівень любові та симпатії також на низькому (44,9%) та пониженому (53,1%) рівнях, середній рівень має лише 2% респондентів цієї групи підлітків.

В групі досліджуваних підлітків із соціальною тривогою низькі бали отримані лише за шкалами «дозволеність», «реалізованість», «сексуальна задоволеність» та «маскулінність – фемінінність». За рештою шкал отримані високі значення.

Досліджувані підлітки переважно схильні демонструвати відповідальне відношення до статевих зв'язків, повагу до шлюбу та відсутність підтримки «аморальності» як дефініції; вони вказують на повну незадоволеність та розчарування своїм сексуальним життям на момент дослідження, зокрема – вказуючи на відсутність сексуальної реалізованості. Переважна більшість (93,9%) мають проблеми зі своїм сексуальним життям, вони не схильні до «знеособленого» сексу. Більшість підлітків (93,9%) схвалюють порнографію; вони відчують себе вкрай нервово в стосунках з протилежною статтю, та схильні утримуватися від самих незначних проявів сексуальної пристрасті, не люблять думати на цю тему, та й взагалі займатися любов'ю. Значна частина підлітків із соціальною тривогою з більшою відразою схильні реагувати на деякі види сексу, при цьому половина з них зазначила, що для того, щоб прийти в стан сексуального збудження, необхідний цілий ряд певних умов. Для переважної більшості (91,8%) вкрай важливо опинитися на висоті в ліжку зі своїм партнером.

Дослідження особистісних характеристик підлітків із соціальною тривогою показало, що всі особистісні риси, окрім факторів, В, N та Q2-Q3 проявляються приблизно однаково, тобто немає значних відхилень. Завищені показники за факторами В, N, та Q2-Q3 вказують на вираженість логічного мислення, обачність в поведінці, незалежність у поглядах та достатній контроль за своїми емоціями.

Натомість, в групі підлітків не схильних до соціальної тривоги найвищі середні значення отримані за шкалами «тривога в стосунках з учителями», «підвищена вегетативна реактивність, викликана тривогою» та «тривога, пов'язана з навчальною успішністю». Встановлено статистично значимі відмінності між групами підлітків за шкалами: «тривога, пов'язана з оцінкою оточуючих» ($U=354,000$, при $p \leq 0,035$), «тривога в стосунках з учителями» ($U=358,500$, при $p \leq 0,039$), «тривога в стосунках з батьками» ($U=304,000$, при $p \leq 0,005$). За рештою шкал статистично значимих відмінностей особливостей тривоги встановлено не було.

Вивчення особливостей вираженості любові та симпатії в групі підлітків не схильних до соціальної тривоги дозволило встановити, що в цій групі підлітків середні значення любові і симпатії знаходяться на середньому та підвищеному рівнях. Порівняльний аналіз рівня шкали симпатії та шкали любові показав, що в групі підлітків

не схильних до соціальної тривоги значно вищий рівень за обома шкалами. Статистична значимість відмінностей рівня любові та рівня симпатії в групах досліджуваних підлітків підтверджена із високим рівнем статистичної значимості ($p \leq 0,001$).

При перевірці статистичної значимості відмінностей установок до сексу в досліджуваних групах, були встановлені статистично значимі відмінності за шкалою «реалізованість» ($p \leq 0,02$) та «безособовий секс» ($p \leq 0,002$). Отже, наша гіпотеза про те, що високий рівень соціальної тривоги у підлітків безпосередньо впливає на формування їх сексуальної поведінки підтверджується лише частково.

ВИСНОВКИ

Вивчення сексуальної поведінки підлітків має важливе значення в зв'язку зі збільшенням числа сексуально активних підлітків у всьому світі. Існує чітка тенденція переоцінки підлітками вікової заборонної норми в міру їх дорослішання, що виражається в зниженні «безумовності» норми і супроводжується зростанням психологічної напруги. При цьому свою «безумовність» заборонна норма втрачає, як правило, не через порушення підлітком культурного заборони, а внаслідок зниження значущості її власне вікового сенсу. Установки підлітків щодо «безпечного сексу» формуються саме в сім'ї і обумовлюються соціальним статусом сім'ї.

На психологічному рівні тривожність відчувається як напруження, стурбованість, нервозність, і переживається у вигляді почуття невизначеності, безпомічності, безсилля, незахищеності, самотності, неможливості прийняти рішення та ін. До різновидів тривожності можна віднести: стійку; загальну, генералізовану. Виділяють дві основні категорії тривожності: відкрита і прихована.

Під терміном соціальної тривоги прийнято розуміти тривожність, яка виступає у різних ситуаціях соціальної взаємодії. Поняття «соціальна тривога» в психології має декілька моделей: модель самопрезентації, біхевіоральна модель, еволюційна модель, інтернаціональна модель, когнітивні моделі соціальної тривожності. Виділяють дві позиції дослідників і, відповідно, два напрямки вивчення соціальної тривоги: соціальна тривожність як симптом різних розладів; соціальна тривога як окрема нозологічна одиниця. Соціальні страхи можуть мати різну ступінь вираженості - від субклінічних до відверто клінічних форм, відображених у відповідних рубрикації МКХ-10. До соціальної тривожності відносять такі феномени як сором, збентеження, соромливість, страхи. Соціальна тривога погіршує якість життя особистості, знижує шанси на успішну соціальну реалізацію або взагалі виключає соціальні контакти, є коморбідною до депресивних розладів, що пов'язано з ризиком суїцидальної поведінки, до хімічних залежностей тощо.

Найбільш сензитивним до актуалізації соціальних страхів і тривожності є підлітковий вік, що зумовлено соціальною ситуацією розвитку підлітка і тими

новоутвореннями, які на цей період перебувають в стадії формування - соціальної і особистісної рефлексії. Для підліткового віку характерне вираження соціальної тривожності в формі сором'язливості і невпевненості в собі в різних соціальних ситуаціях. Соціальна тривожність підліткового віку потребує психокорекції, тому в подальшому може призвести до обмежень у кар'єрній реалізації, складнощів при створенні сім'ї, формування симптомокомплексу «емоційного холоду», формування різного роду залежних форм поведінки та ін.

Емпіричне дослідження проводилося на базі Київського закладу загальної середньої освіти №128. Вибірку склали 70 підлітків 13-16 років, з них 35 хлопців та 35 дівчат.

На початку нашого емпіричного дослідження нами було сформовано дві групи підлітків: група підлітків із соціальною тривогою та група підлітків не схильних до соціальної тривоги. З цією метою спершу було застосовано опитувальник соціальної тривоги та соціофобії, в результаті чого сформовано дві групи підлітків. В першу групу (підлітки із соціальною тривожністю) ввійшли респонденти, у яких було встановлено підвищений та високий рівень соціальної тривоги та соціофобії – всього 39 осіб. Другу групу склали підлітки із проміжною та помірно підвищеною соціальною тривогою. Балів, які вказували б на клінічну соціофобію в досліджуваній вибірці встановлено не було – всього 21 особа.

При здійсненні багатомірної оцінки підліткової тривожності було встановлено, що в групі підлітків із соціальною тривожністю найвищі середні значення отримані за шкалами «тривога в стосунках з батьками», «підвищена вегетативна реактивність, викликана тривогою» та «тривога в ситуаціях перевірки знань».

Вивчення особливостей вираженості любові та симпатії дозволило встановити, що в групі підлітків із соціальною тривогою як любов, так і симпатія знаходяться переважно на низькому та пониженому рівнях.

Дослідження особистісних характеристик підлітків із соціальною тривогою показало, що всі особистісні риси, окрім факторів В, N та Q2-Q3 проявляються приблизно однаково, тобто немає значних відхилень. Завищені показники за факторами

B, N, та Q2-Q3 вказують на вираженість логічного мислення, обачність в поведінці, незалежність у поглядах та достатній контроль за своїми емоціями.

При вивченні установок до сексу в групі досліджуваних підлітків із соціальною тривогою низькі бали отримані лише за шкалами «дозволеність», «реалізованість», «сексуальна задоволеність» та «маскулінність – фемінінність». Досліджувані підлітки переважно схильні демонструвати відповідальне відношення до статевих зв'язків, повагу до шлюбу та відсутність підтримки «аморальності» як дефініції; вони вказують на повну незадоволеність та розчарування своїм сексуальним життям на момент дослідження, зокрема – вказуючи на відсутність сексуальної реалізованості.

Переважна більшість мають проблеми зі своїм сексуальним життям, вони не схильні до «знеособленого» сексу. Підлітки схвалюють порнографію та виражають прихильність до отримання задоволення від малюнків або фотографій; вони відчують себе вкрай нервово в стосунках з протилежною статтю, а часом вони просто бояться сексуальних відносин та схильні утримуватися від самих незначних проявів сексуальної пристрасті, не люблять думати на цю тему, та й взагалі займатися любов'ю. Значна частина підлітків із соціальною тривогою з більшою відразою схильні реагувати на деякі види сексу, при цьому половина з них зазначила, що для того, щоб прийти в стан сексуального збудження, необхідний цілий ряд певних умов. Для них вкрай важливо опинитися на висоті в ліжку зі своїм партнером.

Натомість, в групі підлітків не схильних до соціальної тривоги найвищі середні значення отримані за шкалами «тривога в стосунках з учителями», «підвищена вегетативна реактивність, викликана тривогою» та «тривога, пов'язана з навчальною успішністю». Встановлено статистично значимі відмінності між групами підлітків за шкалами: «тривога, пов'язана з оцінкою оточуючих» ($U=354,000$, при $p \leq 0,035$), «тривога в стосунках з учителями» ($U=358,500$, при $p \leq 0,039$), «тривога в стосунках з батьками» ($U=304,000$, при $p \leq 0,005$). За рештою шкал статистично значимих відмінностей особливостей тривоги встановлено не було.

Вивчення особливостей вираженості любові та симпатії в групі підлітків не схильних до соціальної тривоги дозволило встановити, що в цій групі підлітків середні значення любові і симпатії знаходяться на середньому та підвищеному рівнях.

Порівняльний аналіз рівня шкали симпатії та шкали любові в досліджуваних групах показав, що в групі підлітків не схильних до соціальної тривоги значно вищий рівень за обома шкалами. Статистична значимість відмінностей рівня любові та рівня симпатії в групах підлітків не схильних до соціальної тривоги та в групі підлітків із соціальною тривогою підтверджена із високим рівнем статистичної значимості ($p \leq 0,001$).

При перевірці статистичної значимості відмінностей установок до сексу в досліджуваних групах, були встановлені статистично значимі відмінності за шкалою «реалізованість» ($p \leq 0,02$) та «безособовий секс» ($p \leq 0,002$). Отже, наша гіпотеза про те, що високий рівень соціальної тривоги у підлітків безпосередньо впливає на формування їх сексуальної поведінки підтверджується лише частково.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Абрамова Г.С. Практическая психология. Учебник для студентов вузов. Изд. 6-е., перераб. и доп. / Абрамова Г.С. – М.: Академический Проект, 2001. – 480 с.
2. Абрамова Г. С. Возрастная психология / Г. С. Абрамова. – М.: Академический Проект, 2000. – 624 с.
3. Алексеєва М. І. Сімейна взаємодія та вплив на формування особистості: тези міжнар. наук.-практ. конф. «Демографічна ситуація в карпатському регіоні: реальність, проблеми, прогнози на ХХІ століття» / М. І. Алексеєва. – Чернівці-Київ, – 1996. – С. 480-482.
4. Арабчук Я. І. Джерела і чинники формування особистості / Я. І. Арабчук // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2011. – № 44. – С. 43-46.
5. Афанасьєва Н. В. Диагностика мотивации достижения у школьников 9-11 лет / Афанасьєва Н.В. // Психологическое обозрение. – 1998. – № 31. – С. 62-70.
6. Балинт М. Базисный дефект: Терапевтические аспекты регрессии/ М. Балинт; Науч. ред. А.М. Боковикова; Пер. с англ. В.А. Агаркова, С.В. Кравец. – М.: Когито – Центр, 2002. – 256 с.
7. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л. И. Божович. – М.: Просвещение, 1968. – 174 с.
8. Боулби Дж. Создание и разрушение эмоциональных связей/ Джон Боулби / пер. с англ В.В. Старовойтова – 2-е изд. – М.: Академический Проект, 2006. - 232 с.
9. Выготский Л. С. Проблемы возраста / Л. Выготский. Собр. соч. – Т. 4. – М.: Педагогика, 1983. – С. 258.
10. Выготский Л.С. Педология подростка / Л. С. Выготский. – М.: Бюро заочного обучения при МГУ, 1994. – 172 с.
11. Выготский, Л. С. Педология подростка [Текст] / Л.С. Выготский. - М. : Бюро заочного обучения МГУ, 2010. – 231 с.
12. Герасимова О. Ю. Сексуальное поведение подростков как фактор риска распространения ИППП/ВИЧ [Электронный ресурс] // Вестник совета молодых учёных и специалистов челябинской области. 2017. Т. 2. № 1 (16) С. 52-54. URL:

https://drive.google.com/file/d/0BwSk3-fIM-nJ_d3p5SkN3cDVDS0E/view

(Дата

звернення: 01.12.2019).

13. Гнатишина О. М. Поширеність соціальних страхів серед студентської молоді [Електронний ресурс] // Актуальные вопросы современной психиатрии и наркологии: Сборник научных работ Института неврологии, психиатрии и Харьковского национального университета наркологии АМН Украины и Харьковской областной клинической психиатрической больницы № 3 (Сабуровой дачи), посвящённый 210-летию Сабуровой дачи / Под общ. ред. П. Т. Петрюка, А. Н. Бачерикова. — Киев—Харьков, 2010. — Т. 5. — Режим доступа: <http://www.psychiatry.ua/books/actual/paper023.htm>

14. Горшков М. К., Шереги Ф. Э. Молодёжная проституция и изменение отношения к браку // Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены. — 2010. — № 4 (98). — С. 220-243.

15. Дольто Ф., Дольто К., Першминье К. Разговор с подростками, или Комплекс омара. — СПб.: Вектор, 2015. — 192 с.

16. Ермолаева М. В. Психология развития / М. В. Ермолаева. — М.: Издательство Московского психолого-социального института; — Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2006. — 376 с.

17. Захарова Л. Н. Особистісні особливості, стилі поведінки і типи самоідентифікації старшокласників / Л. Н. Захарова // Питання психології. — 2008. — № 2. — С.57.

18. Зимбардо Ф. Застенчивость / Филипп Зимбардо/ пер. с англ. — М.: Педагогика, 1991. — 280 с.

19. Зубченко О. В. Самооцінка підлітка як психологічна проблема / О. В. Зубченко // Науковий часопис. — К., 2007. — Вип.16 (40). — С. 153-158.

20. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы / Ильин Е.П. — СПб.: Питер, 2004. — 509 с.

21. Интернет-ресурс: <http://www.social-anxiety.com/resources-food-for-thought.html>

22. Иоффе Е. В. Роль факторов сексуальной социализации в формировании сексуальных сценариев подростков // Клиническая и медицинская психология:

исследования, обучение, практика: электрон. науч. журн. – 2016. – N 1 (11) [Электронный ресурс]. – URL: <http://medpsy.ru/climp> (дата обращения: 01.12.2019г).

23. Исаев Д.Д. Психологическое понимание и измерение пола: учеб. пособие. – СПб.: Издание СПб ГПМУ, 2012. – 63 с.

24. Краснов В.Н. Тревожные расстройства: их место в современной систематике и подходы к терапии // Социальная и клиническая психиатрия. – 2008. – Т. 18. – № 4. – С. 33–38.

25. Киселёва М.Л., Носова С.Е. Профилактика нарушения пищевого поведения девушек-подростков со склонностью к анорексии как формой антивитаальной направленности поведения // Наука и современность. – Новосибирск: Общество с ограниченной ответственностью «Центр развития научного сотрудничества». – 2014. – № 32-2. – С. 7–11.

26. Наследов А. Д. SPSS: Компьютерный анализ данных в психологии и социальных науках / А. Д. Наследов. – СПб.: Питер, 2005. – 416 с.

27. Обухова Л. Ф. Возрастная психология. Учебное пособие - М.: Педагогическое общество России. - 1999 - 442 с.

28. Практикум по возрастной психологии: Учеб. Пособие / Под ред. Л. А. Головей, Е. Ф. Рыбалко. – СПб.: Речь, 2002. – 694 с.

29. Прихожан А. М. Применение методов прямого оценивания в работе школьного психолога / Научно-методические основы использования в школьной психологической службе конкретных психодиагностических методик: Сб. научн. тр. / Редкол.: И. В. Дубровина (отв.ред.) и др. – М.: изд. АПН СССР, 1988. – С. 110-128.

30. Прихожан А. М. Тревожность у детей и подростков: психологическая природа и возрастная динамика / А. М. Прихожан. – М.: Московский психолого-социальный институт; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2000. – 304 с.

31. Просандеєва Л. Є. Подолання депривації підлітків у процесі культурно-дозвілєвої діяльності: автореф.дис... на здобуття наук. ступеня канд.пед наук : 13.00.07 / Л. Є. Просандеєва. – К., 2001. – 20 с.

32. Проценко Л. Развитие личности подростка в условиях социально-психологических инициаций во временных объединениях / Л. Проценко, В. Мухина // Развитие личности. – 2001. – №2. – С.27-51.
33. Райгородский Д. Я. Практическая психодиагностика. Методы и тесты. Учебное пособие / Д. Я. Райгородский. – Самара: «Бахрах-М», 2002. – 672 с.
34. Сагалакова О. А. Социальные страхи и социофобии: Учебное пособие. – Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2009. – 102 с.
35. Сагалакова О. А., Труевцев Д. В. Опросник социальной тревоги и социофобии [Электронный ресурс] // Медицинская психология в России: электрон. науч. журн. – 2012. – N 4 (15). – URL: <http://medpsy.ru> (дата обращения: 30.11.2019).
36. Сагалакова О. Е. Социальные страхи и социофобии. / Сагалакова О. Е., Труевцев Д. В. // – Томск: Изд-во Том. ун-та, 2007. – 210 с.
37. Сексопатология: Справочник / Г. С. Васильченко, Т. Е. Агаркова, С. Т. Агарков [и др.] / под ред. Г. С. Васильченко. – Медицина, 1990. – 576 с.
38. Социальная тревожность в подростковом возрасте / Е. В. Долгополова // Серия «Психология». – 2011. – №937. – С.69-72.
39. Стукан Л. В. Причини, умови, механізми формування соціальних фобій у підлітків, їх психокорекція та психопрофілактика. - Автореф. дис... канд. мед. наук: 19.00.04 / Л. В. Стукан; Харк. мед. акад. післядиплом. освіти. – Х., 2006. – 20 с.
40. Фельдштейн Д. И. Особенности стадий развития личности на примере подросткового возраста / Д. И. Фельдштейн // Хрестоматия по возрастной психологии / сост. Л. А. Семчук, А. И. Янчий. - М. : МПСИ, 1996. - С. 142-147.
41. Хьелл Л. Теории личности (Основные положения, исследования и применение) / Хьелл Л., Зиглер Д. //: Пер. с англ. – СПб: Питер Ком, 1999. – 608 с.
42. Ястребов Д. Б. Социальная фобия и сенситивные идеи отношения (клиника и терапия): Автореф. дисс. ... канд. мед. наук. М., 2005.
43. Barlow D. Anxiety and its disorders: The nature and treatment of anxiety and panic. New York: Guilford Press, 1988. P. 66–99.
44. Baumeister R.F., Tice D.M. Anxiety and social exclusion // J. Soc. Clin. Psychol. 1990. Vol. 9. P. 165–195.

45. Beidel D.C., Turner S.M. Shy children, phobic adult: Nature and treatment of social phobia. Washington, DC: American Psychological Association, 1998. 324 p.
46. Buckner J. D.. Social anxiety disorder and marijuana use problems: the mediating role of marijuana effect expectancies/Buckner J. D., Schmidt N. B. //Depression and Anxiety September 2009.-Volume 26, Issue 9, P. 864–870.
47. Buss A.H. Self-consciousness and social anxiety. San Francisco: Freeman, 1980.
48. Carducci B.J. Shyness: a bold new approach. NY: HarperCollins Publisher Inc., 1999.
49. Chavira D.A., Stein M.B., Malcarne V.L. Scrutinizing the relationship between shyness and social phobia // J. Anxiety Dis. 2002. Vol. 16. P. 585–598.
50. Cheek J.K. The revised Cheek and Buss Shyness Scale (RCBS). Unpublished, Wellesley College, Wellesley, MA, 1983.
51. Clark D.M., Wells A. A cognitive model of social phobia // Social phobia: Diagnosis, assessment and treatment / R.G.Heimberg, M.R.Liebowitz, D.A.Hope, F.R.Schneier (Eds.). New York: Guilford Press, 1995. P. 69–93.
52. Clark J., Arkowitz H. Social anxiety and self-evaluation of interpersonal performance // Psychol. Reports. 1975. Vol. 36. P. 211–221.
53. Crozier R. Shyness as anxious self-preoccupation // Psychol. Reports. 1979. Vol. 44. P. 959–962.
54. De Waal F. Peacemaking among primate. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1989. P. 15–19.
55. Gilbert P., Trower P. Evolution and process in social anxiety // International handbook of social anxiety: Concepts, research, and interventions relating to the self and shyness / W.R.Crozier, L.E.Alden (Eds.). Brisbane, Australia: Wiley, 2001. P. 259–279.
56. Godart N.T., Flament M.F., Lecrubier Y., Jeammet P. Anxiety disorder in anorexia nervosa. Comorbidity and chronology of appearance // Eur. Psychiatry. 2000. Vol. 15. P. 38–45.
57. Heimberg R.G., Holt C.S., Schneier F.R. et al. The issue of subtypes in the diagnosis of social phobia // J. Anxiety Dis. 1993. Vol. 7. P. 249–269.

58. Heinrichs N. Does a partner matter? Paper presented at the European Congress of Behavioural and Cognitive Therapy, Prague, September 2003. P. 120–125.
59. Heiser N.A., Turner S.M., Beidel D.C. Shyness: relationship to social phobia and other psychiatric disorders // *Behav. Res. Therapy*. 2003. Vol. 41. P. 209–221.
60. Heiser N.A., Turner S.M., Beidel D.C., Roberson-Nay R. Differentiating social phobia from shyness // *J. Anxiety Dis.* 2009. Vol. 23. P. 469–476.
61. Henderson L., Zimbardo P. Shyness. *Encyclopedia of Mental Health*. San Diego, CA: Academic Press, 1998.
62. Inequalities in young people's health. Health behaviour in school-aged children. International report from 2005/2006 survey. Child and Adolescent Health Research Unit (CAHRU), the Moray House School of Education, University of Edinburgh. World Health Organization, the Regional Office for Europe, 2008.
63. Janet P. *Les obsessions et la psychasthenie*. Paris: Alcan, 1903. Vol. I. 782 p. Vol. II. 543 p.
64. Kessler R.C., Crum R.M., Warner L.A. Lifetime co-occurrence of DSM-III-R alcohol abuse and dependence with other psychiatric disorders in the National Comorbidity Survey // *Arch. Gen. Psychiatry*. 1997. Vol. 54. P. 313–321
65. Kessler R.C., McGonagle K.A., Zhao S. et al. Lifetime and 12- 85 month prevalence of DSM-III-R psychiatric disorders in the United States // *Arch. Gen. Psychiatry*. 1994. Vol. 51. P. 8–19.
66. Laessle R.G., Wittchen H.U., Fitcher M.M., Pirke K.M. The significance of subgroups of bulimia and anorexia nervosa: life time frequency of psychiatric disorders // *Int. J. Eating Dis.* 1989. Vol. 8. P. 569–574.
67. Lecrubier Y., Weiller E. Comorbidities in social phobia // *Int. Clin. Psychopharmacol.* 1997. Vol. 12. P. 17–21.
68. Liebowitz M.R., Gorman J.M., Fyer A.J., Klein D.F. Social phobia: Review of a neglected anxiety disorder // *Arch. Gen. Psychiatry*. 1985. Vol. 42. P. 729–736.
69. Lilenfeld L.R., Kaye W.H., Greeno C.G. et al. A controlled family study of anorexia nervosa and bulimia nervosa: psychiatric disorders in first-degree relatives and effects of proband comorbidity // *Arch. Gen. Psychiatry*. 1998. Vol. 55. P. 603–610.

70. McNeil D.W. Terminology and evolution of constructs related to social phobia // From social anxiety to social phobia / S.G.Hofmann, P.M.DiBartolo (Eds.). Boston, MA: Allyn & Bacon, 2001. P. 8–19.
71. Merikangas K.R., Angst J. Comorbidity and social phobia // Eur. Arch. Psychiatry Clin. Neurosci. 1995. Vol. 244. P. 297–303.
72. Nesse R. Emotional disorders in evolutionary perspective // Br. J. Med. Psychol. 1998. Vol. 71. P. 397–415.
73. Personality, Individual Differences and Intelligence// John Maltby,Liz Day,Ann Macaskill,- Pearson Education, 2007 – P. 661
74. Pilkonis P.A., Zimbardo P.G. The personal and social dynamic of shyness // Emotions in personality and psychopathology / C.Izard (Ed.). New York: Plenum Press, 1979. P. 133–160.
75. Rapee R.M. Overcoming shyness and social phobia: A step-by-step guide. Northvale, NJ: Jason Aronson, 1998.
76. Reno R.R., Kenny D.A. Effect of self-consciousness and social anxiety on self-disclosure among unacquainted individuals: An application of the social relations model // J. Personality. 1992. Vol. 60. P. 79–94.
77. Safren S.A., Heimberg R.G., Brown E.J., Holle C. Quality of life in social phobia // Depression and Anxiety. 1997. Vol. 4. P. 126–133.
78. Schlenker B.R., Leary M.R. Social anxiety and self-presentation: A conceptualization and model // Psychol. Bull. 1982. Vol. 92. P. 641–669.
79. Schneier F.R., Johnson J., Hornig C.D. et al. Social phobia: comorbidity and morbidity in an epidemiologic sample // Arch. Gen. Psychiatry. 1992. Vol. 49. P. 282–288.
80. Townsley R. Social phobia: Identification of possible etiological factors. Unpublished doctoral dissertation. University of Georgia, Athens, 1992.
81. Turner S.M., Beidel D.C., Borden J.W. et al. Social phobia: Axis 1 and Axis 2 correlates // J. Abnorm. Psychol. 1991. Vol. 100. P. 102–106.
82. Turner S.M., Beidel D.C., Townsley R.M. Social phobia: A comparison of specific and generalized subtypes and avoidant personality disorder // J. Abnorm. Psychol. 1992. Vol. 101. P. 326–331.

83. Turner S.M., Beidel D.C., Townsley R.M. Social phobia: Relationship to shyness // *Behav. Res. Therapy*. 1990. Vol. 28. P. 497–505.
84. Van Amerigen M.V., Mancini C., Streiner D.L. Social disability in anxiety disorders // *Neuropsychopharmacol.* 1994. Vol. 10. 615 p.
85. Wunderlich U., Bronish T., Wittchen H.U. Comorbidity pattern in adolescents and young adults with suicide attempts // *Eur. Arch. Psychiatry Clin. Neurosci.* 1998. Vol. 248. P. 87–95.
86. Zimbardo P.G., Pilkonis P.A., Norwood R. Shackles of shyness // *Psychology Today*. 1975. Vol. 1, N 6. P. 24–27. 34. Zimbardo P.G. *Shyness: What is it and what to do about it*. New York: Symphony Press, 1977.

ДОДАТКИ*Додаток А*

Індивідуальні результати підлітків за методикою БОДТ

Им'я	Загальна тривожність	Тривога в стосунках з однолітками	Тривога пов'язана з оцінкою оточуючих	Тривога в стосунках з учителями	Тривога в стосунках з батьками	Тривога пов'язана з успішністю	Тривога в ситуаціях самовираження	Тривога в ситуаціях перевірок знань	Зниж. псих. активності пов'яз. з тривогою	Підвищ. вегетативна реактивність викликана тривогою
1	5	3	3	7	5	5	3	7	6	7
2	6	4	4	4	6	6	4	4	3	6
3	7	6	6	8	3	3	6	3	6	8
4	8	5	5	7	4	4	5	4	6	8
5	9	6	6	6	6	6	6	6	5	6
6	3	3	3	7	5	5	7	5	6	5
7	4	4	4	4	6	6	3	7	7	6
8	6	6	6	8	6	3	4	4	3	5
9	5	5	5	7	5	4	5	6	4	6
10	6	6	6	6	6	6	4	5	6	7
11	7	6	3	7	7	5	6	6	5	6
12	4	5	4	4	3	7	5	7	6	8
13	8	6	6	8	4	4	6	6	6	6
14	3	7	5	7	6	8	3	3	7	5
15	4	3	7	6	6	8	4	4	4	6
16	6	4	4	6	5	7	6	6	8	6
17	5	6	8	8	6	6	5	5	7	5
18	6	5	7	7	3	7	6	6	6	6
19	7	6	6	6	4	4	6	3	7	7
20	8	3	7	4	6	8	5	4	4	3
21	3	4	4	6	5	7	6	6	8	4
22	4	6	8	5	7	6	7	5	7	6
23	5	5	7	7	4	6	3	7	6	6
24	6	6	6	4	8	8	4	4	6	5
25	4	6	3	8	6	8	6	8	8	6
26	5	5	4	7	5	7	5	7	7	3
27	6	6	6	6	6	6	5	3	3	7
28	7	6	3	7	3	7	6	4	4	4
29	5	5	4	6	4	4	7	6	6	8
30	2	6	6	6	6	8	8	5	5	7
31	3	7	5	5	5	7	9	6	6	6
32	4	3	7	6	7	6	3	3	3	7
33	1	4	4	7	4	6	4	4	4	4
34	5	6	3	3	8	8	6	6	6	8
35	4	5	4	4	7	7	5	5	5	7
36	6	6	6	6	5	6	6	6	6	6
37	5	7	5	5	6	5	7	6	3	7
38	4	3	7	6	7	6	4	5	4	4
39	7	4	4	3	6	7	8	6	6	8
40	5	6	3	6	8	3	3	7	5	7
41	6	5	4	6	8	4	4	4	6	6
42	7	6	6	5	6	5	6	8	6	3
43	6	7	5	6	5	4	5	7	5	4
44	8	3	7	7	6	6	6	6	6	6
45	8	4	4	3	5	6	3	7	7	5
46	6	5	6	4	6	5	4	4	3	7
47	5	4	5	6	7	6	6	8	4	4
48	6	6	6	5	6	7	5	7	6	8

49	7	5	7	6	8	3	7	6	6	8
50	8	4	3	3	8	4	4	6	5	7
51	6	7	4	4	6	5	8	8	6	6
52	7	5	6	6	5	4	7	7	3	7
53	6	6	5	8	6	6	6	6	4	4
54	3	5	6	8	7	5	4	4	6	6
55	2	4	5	6	8	4	6	8	6	3
56	4	6	6	5	6	6	5	7	5	4
57	3	5	7	6	5	7	6	6	6	6
58	4	4	3	7	4	3	3	7	7	5
59	5	7	4	8	7	4	4	4	3	7
60	4	5	6	6	6	6	6	8	4	4
61	5	6	5	8	5	7	5	7	6	8
62	6	5	6	8	4	3	7	6	6	8
63	5	4	5	6	7	4	4	6	5	7
64	6	6	6	5	5	6	8	8	6	6
65	7	5	7	6	6	5	7	7	3	7
66	7	4	3	7	5	6	6	6	4	4
67	6	7	4	8	4	5	7	4	6	8
68	8	5	6	6	6	6	4	6	5	7
69	9	6	5	6	6	4	8	5	7	6
70	9	6	9	4	7	8	6	8	4	5

Індивідуальні результати підлітків за опитувальником соціальної тривоги і соціофобії О. Сагалакової

имя	шкала1	шкала2	шкала3	шкала4	шкала5
1	12	8	9	16	10
2	15	5	13	16	9
3	17	9	14	14	6
4	12	11	12	12	4
5	13	13	11	12	7
6	8	12	13	13	8
7	18	11	12	15	12
8	20	10	10	17	13
9	21	9	9	18	10
10	18	6	7	12	9
11	15	4	8	10	6
12	16	7	9	9	4
13	17	8	13	7	7
14	19	12	14	8	8
15	20	13	12	9	12
16	5	13	11	12	13
17	8	12	13	13	5
18	13	11	12	14	8
19	14	10	9	15	13
20	15	9	13	13	14
21	17	7	14	11	9
22	19	5	12	16	11
23	21	9	11	10	13
24	20	11	9	9	12
25	6	14	13	7	11
26	9	15	14	8	10
27	12	9	12	12	9
28	14	6	11	11	6
29	21	12	13	12	4
30	18	11	12	15	7
31	15	10	10	16	8
32	16	10	9	18	9
33	17	9	7	10	11
34	21	13	8	10	13
35	18	14	9	9	12
36	15	12	11	8	11
37	16	11	9	9	10
38	17	13	13	11	9
39	19	12	14	13	6
40	20	10	12	14	4
41	21	9	11	15	7
42	18	7	13	16	9
43	15	8	12	12	11
44	16	9	10	10	13
45	17	11	9	13	12
46	21	13	7	15	11
47	18	12	9	17	10
48	15	14	13	15	9
49	16	12	14	17	6
50	17	15	12	9	4

51	19	10	11	12	7
52	21	11	13	11	8
53	18	12	12	10	11
54	15	11	10	9	13
55	16	10	9	7	12
56	17	9	7	8	10
57	19	6	8	9	9
58	20	5	9	11	7
59	5	8	13	15	8
60	8	7	14	16	9
61	13	9	12	17	11
62	13	12	11	11	13
63	14	13	13	10	12
64	17	14	12	11	10
65	18	11	10	17	9
66	15	10	9	15	7
67	12	12	7	18	8
68	13	12	8	14	9
69	9	9	9	12	13
70	7	8	11	14	13

Індивідуальні результати підлітків за опитувальником «Шкала любові і симпатій» (З. Рубін, модифікація Л. Гозман, Ю. Альошина).

им'я	Шкала любові	Шкала симпатії	Загальний бал любові симпатії
1	26	25	51
2	25	24	49
3	16	14	30
4	21	19	40
5	27	23	50
6	13	12	25
7	26	23	49
8	14	16	30
9	11	14	25
10	18	19	37
11	27	26	53
12	25	24	49
13	19	20	39
14	12	11	23
15	13	14	27
16	18	19	37
17	17	16	33
18	18	15	33
19	13	11	24
20	10	9	19
21	23	21	44
22	15	13	28
23	13	12	25
24	12	11	23
25	19	17	36
26	14	13	27
27	17	16	33
28	25	23	48
29	15	14	29
30	14	12	26
31	21	20	41
32	15	14	29
33	22	21	43
34	13	12	25
35	10	9	19
36	11	8	19
37	10	8	18
38	11	8	19
39	8	7	15
40	8	8	16
41	9	7	16
42	12	9	21
43	8	7	15
44	9	8	17
45	10	8	18
46	11	8	19
47	9	7	16
48	13	10	23
49	14	11	25
50	12	11	23

51	12	10	22
52	13	11	24
53	11	12	23
54	15	13	28
55	14	12	26
56	7	7	14
57	8	7	15
58	9	7	16
59	12	7	19
60	7	7	14
61	14	8	22
62	13	12	25
63	12	10	22
64	14	12	26
65	9	10	19
66	14	13	27
67	17	16	33
68	13	9	22
69	12	8	20
70	12	9	21

Індивідуальні результати за опитувальником установок до сексу

и м я	дозв оле ніст ь	реалі зова ність	секс_н евроти чність	безос обови й_сек с	пор ног рафі я	секс_с оромяз ливість	цно тли віст ь	відраз а_до_ сексу	секс_ збудл ивіст ь	фізи чний _сек _сек с	агрес ивни й_сек с	сек с_лі бід о	секс_з адово леніст ь	маскулін ність_фе мінінність ь
1	6	6	2	9	3	6	7	5	6	5	2	23	12	21
2	8	9	6	8	6	5	6	0	9	9	3	26	14	22
3	7	8	7	7	8	2	5	1	8	8	4	18	12	23
4	3	7	8	8	7	3	4	3	7	7	5	23	10	23
5	6	8	7	7	2	4	2	4	8	8	0	26	9	25
6	5	7	6	7	3	3	6	5	7	7	1	28	8	26
7	7	7	5	7	4	2	7	6	7	7	3	23	7	21
8	8	7	4	6	5	1	8	2	7	5	4	21	9	22
9	11	6	2	8	0	5	7	3	6	9	1	17	11	20
10	12	8	6	9	1	6	6	4	8	8	3	19	12	16
11	6	9	7	8	3	5	5	5	8	7	2	9	15	23
12	9	9	8	7	4	2	4	0	3	8	5	25	14	26
13	8	12	7	8	5	3	5	1	5	7	2	27	13	18
14	7	7	6	7	6	4	8	3	6	7	3	21	14	23
15	8	8	5	7	7	3	7	4	7	8	4	22	16	26
16	7	7	4	7	2	2	8	5	2	3	3	21	10	28
17	7	7	5	6	3	1	7	5	3	5	2	17	11	23
18	7	7	8	9	4	5	7	0	4	9	1	13	12	19
19	6	6	7	8	3	1	6	1	5	8	5	17	13	21
20	8	8	8	7	2	3	5	3	4	7	1	17	12	22
21	9	6	7	8	1	4	4	4	5	8	2	18	12	27
22	9	9	7	7	2	5	2	5	8	7	3	19	10	25
23	12	8	7	7	2	6	6	6	3	7	4	21	8	23
24	13	7	6	7	3	7	7	2	5	8	5	22	6	23
25	10	8	8	6	4	2	8	3	6	3	0	20	9	21
26	9	7	8	8	5	3	7	4	7	5	1	21	8	21
27	6	7	7	9	4	4	6	5	2	6	3	22	15	22
28	7	7	8	9	5	3	5	0	3	7	4	23	16	24
29	5	6	7	8	4	1	4	1	4	8	1	24	12	16
30	6	8	7	7	5	3	5	3	5	3	2	25	14	14
31	7	9	7	8	5	4	8	5	4	5	3	21	13	26
32	7	9	6	7	5	5	7	0	5	5	4	21	15	18

33	7	2	8	7	6	6	8	1	4	9	5	21	11	23
34	8	4	9	7	7	7	7	3	5	8	0	17	12	26
35	8	3	7	6	8	2	7	4	8	7	1	16	10	28
36	3	6	8	8	9	3	8	5	7	8	3	18	9	23
37	5	5	8	6	1	4	7	6	7	7	4	19	7	21
38	6	12	3	7	1	3	8	2	7	7	2	6	8	19
39	7	5	5	5	2	2	7	3	6	8	3	9	9	21
40	8	7	6	6	2	1	7	4	8	3	5	8	9	22
41	11	8	7	7	2	2	7	5	8	5	2	21	9	27
42	12	7	8	7	4	3	6	0	3	6	3	22	9	25
43	10	6	5	7	3	4	8	1	5	7	4	23	8	23
44	6	5	7	8	5	5	8	3	6	9	3	23	9	23
45	7	3	8	8	6	0	8	4	7	8	2	25	9	21
46	8	4	7	3	7	1	3	5	2	7	1	26	11	21
47	9	5	6	5	3	3	5	6	3	8	5	21	12	22
48	8	2	5	6	4	4	6	2	4	7	2	22	12	19
49	7	6	9	7	2	5	7	3	5	7	3	20	13	21
50	6	7	8	8	3	2	2	4	4	8	4	16	14	22
51	7	8	7	6	4	3	3	5	5	5	5	19	10	27
52	8	7	6	7	5	4	4	0	4	9	0	16	10	25
53	5	6	7	5	4	5	5	1	5	8	1	16	9	23
54	4	5	8	6	4	0	4	3	9	7	3	18	8	23
55	11	4	5	7	2	1	5	4	8	8	4	19	7	21
56	12	5	9	7	6	3	4	5	7	7	3	21	8	21
57	10	12	8	7	5	4	5	0	8	7	5	22	8	22
58	9	11	7	8	6	5	5	1	7	8	2	27	8	24
59	8	10	6	8	7	6	5	3	7	3	3	25	7	16
60	7	9	7	3	6	2	6	4	8	5	4	23	9	19
61	6	6	8	5	5	3	2	5	3	6	3	23	8	21
62	5	5	5	6	2	4	3	6	5	7	2	21	11	22

63	6	4	7	7	3	5	4	2	6	8	1	21	12	27
64	7	7	8	8	4	0	5	3	7	7	5	22	13	25
65	8	6	7	6	3	1	4	4	2	8	1	24	15	23
66	7	7	6	7	2	3	5	5	3	7	3	16	14	23
67	7	8	5	8	1	4	4	0	4	7	2	14	12	21
68	7	4	3	5	5	5	5	1	5	8	1	8	12	21
69	11	3	4	6	4	6	5	3	4	3	4	7	13	22
70	12	6	5	3	4	4	5	4	5	5	3	21	15	24

Індивідуальні результати за 16-тифакторним особистісним опитувальником

Р. Кеттела

и м я	Фак тор_ А	Фак тор_ В	Фак тор_ С	Фак тор_ Е	Фак тор_ F	Фак тор_ G	Фак тор_ H	Фак тор_ I	Фак тор_ L	Фак тор_ M	Фак тор_ N	Фак тор_ O	Факт ор_Q 1	Факт ор_Q 2	Факт ор_Q 3	Факт ор_Q 4
1	7	10	7	6	4	8	6	6	8	9	4	9	7	6	8	8
2	8	5	6	5	5	6	8	6	8	5	5	6	6	5	7	6
3	4	8	10	6	3	4	7	4	6	3	4	3	4	7	7	4
4	4	7	9	5	7	5	6	8	3	4	9	8	5	3	4	7
5	3	8	4	7	6	7	3	5	5	2	3	4	4	4	9	5
6	8	6	5	3	5	3	9	6	4	3	5	6	3	5	9	3
7	6	6	7	6	4	6	5	3	9	5	8	6	4	6	10	4
8	6	10	6	4	1	8	4	6	6	1	6	3	10	6	5	6
9	7	8	8	6	6	6	3	6	6	4	10	5	4	7	10	4
10	3	6	6	7	6	3	9	5	6	3	6	4	4	6	9	5
11	5	6	9	6	2	6	4	7	5	4	4	7	5	3	8	5
12	7	10	5	6	7	4	6	3	6	2	3	4	6	5	7	3
13	4	4	7	5	6	5	3	4	9	7	5	3	6	8	6	6
14	5	3	5	8	5	6	5	6	4	4	6	6	9	8	6	4
15	4	6	1	4	7	3	5	6	6	6	6	7	8	4	6	5
16	9	6	6	3	4	4	5	7	3	5	9	6	6	4	6	7
17	4	7	7	4	4	5	3	5	6	9	5	3	3	4	7	6
18	6	6	4	7	1	3	6	8	6	4	10	6	4	5	5	4
19	8	8	4	5	6	3	10	5	4	3	8	7	4	3	9	6
20	3	6	7	5	5	4	6	3	9	6	9	4	5	5	3	5
21	4	8	6	6	2	1	5	4	4	7	7	3	5	6	4	6
22	6	6	5	2	7	6	4	3	5	6	6	4	9	9	4	3
23	10	6	3	5	5	7	3	4	7	4	3	5	5	6	10	6
24	5	8	6	6	3	5	7	3	6	5	5	8	6	10	5	4
25	5	6	8	6	6	8	6	6	3	5	3	2	10	9	6	6
26	6	7	5	8	6	10	3	1	5	4	4	6	3	9	6	5
27	9	6	4	3	5	6	6	2	8	8	1	6	6	6	7	4
28	3	4	3	4	4	9	5	5	6	3	4	9	5	10	3	3
29	6	4	8	5	6	4	7	3	4	6	3	5	6	9	5	9
30	1	6	6	6	2	9	4	1	8	5	3	2	4	8	6	6
31	4	7	7	4	4	5	3	5	6	9	5	3	3	4	7	6
32	6	6	4	7	1	3	6	8	6	4	10	6	4	5	5	4

33	8	8	4	5	6	3	10	5	4	3	8	7	4	3	9	6
34	7	10	7	6	4	8	6	6	8	9	4	9	7	6	8	8
35	8	5	6	5	5	6	8	6	8	5	5	6	6	5	7	6
36	4	8	10	6	3	4	7	4	6	3	4	3	4	7	7	4
37	4	7	9	5	7	5	6	8	3	4	9	8	5	3	4	7
38	3	8	4	7	6	7	3	5	5	2	3	4	4	4	9	5
39	8	6	5	3	5	3	9	6	4	3	5	6	3	5	9	3
40	6	6	7	6	4	6	5	3	9	5	8	6	4	6	10	4
41	6	10	6	4	1	8	4	6	6	1	6	3	10	6	5	6
42	7	8	8	6	6	6	3	6	6	4	10	5	4	7	10	4
43	3	6	6	7	6	3	9	5	6	3	6	4	4	6	9	5
44	5	6	9	6	2	6	4	7	5	4	4	7	5	3	8	5
45	7	10	5	6	7	4	6	3	6	2	3	4	6	5	7	3
46	4	4	7	5	6	5	3	4	9	7	5	3	6	8	6	6
47	5	3	5	8	5	6	5	6	4	4	6	6	9	8	6	4
48	4	6	1	4	7	3	5	6	6	6	6	7	8	4	6	5
49	9	6	6	3	4	4	5	7	3	5	9	6	6	4	6	7
50	4	7	7	4	4	5	3	5	6	9	5	3	3	4	7	6
51	6	6	4	7	1	3	6	8	6	4	10	6	4	5	5	4
52	8	8	4	5	6	3	10	5	4	3	8	7	4	3	9	6
53	6	6	3	6	6	4	10	5	4	7	10	4	9	9	4	3
54	6	3	9	5	6	3	6	4	4	6	9	5	5	6	10	6
55	2	6	4	7	5	4	4	7	5	3	8	5	6	10	5	4
56	7	4	6	3	6	2	3	4	6	5	7	3	10	9	6	6
57	6	5	3	4	9	7	5	3	6	8	6	6	3	9	6	5
58	5	6	5	6	4	4	6	6	9	8	6	4	6	6	7	4
59	7	3	5	6	6	6	6	7	8	4	6	5	5	10	3	3
60	4	4	5	7	3	5	9	6	6	4	6	7	7	6	8	8
61	4	5	3	5	6	9	5	3	3	4	7	6	6	5	7	6
62	1	3	6	8	6	4	10	6	4	5	5	4	4	7	7	4

6 3	6	3	10	5	4	3	8	7	4	3	9	6	5	3	4	7
6 4	5	4	6	3	9	6	9	4	5	5	3	5	4	4	9	5
6 5	2	1	5	4	4	7	7	3	5	6	4	6	3	5	9	3
6 6	7	6	4	3	5	6	6	4	9	9	4	3	4	6	10	4
6 7	5	7	3	4	7	4	3	5	5	6	10	6	10	6	5	6
6 8	3	5	7	3	6	5	5	8	6	10	5	4	4	7	10	4
6 9	6	8	6	6	3	5	3	2	10	9	6	6	4	6	9	5
7 0	6	10	3	1	5	4	4	6	3	9	6	5	5	3	8	5